

Vi pigade i Tornedalen

Finska kvinnors erfarenheter av att arbeta
som pigor i 50-talets Tornedalen

Ester Cullblom

Omslag/illustrationer: Siv Erixon, Luleå

Upplaga: 1000 ex
Satt med Garamond & Futura
Tryck: Universitetstryckeriet Luleå, 1999

ISSN 0283-9636

Länsstyrelsen i Norrbottens län
Postadress: 971 86 LULEÅ
Besöksadress: Stationsgatan 5
Telefon: 0920-960 00
Hemsida: www.bd.lst.se

Ester Cullblom

Vi pigade i Tornedalen

Finska kvinnors erfarenheter av att arbeta
som pigor i 50-talets Tornedalen

Länsstyrelsen har ett ansvar för att främja jämställdheten mellan kvinnor och män i länet. Vi ska arbeta för att de nationella jämställdhetsmålen får genomslag i länet. Vi ska även sprida kunskap inom jämställdhetsområdet. Som ett led i detta arbete ger vi i länsstyrelsens rapportserie ut studien *Vi pigade i Tornedalen*, skriven av filosofie licentiat Ester Cullblom. Hon bidrar i denna studie till historieskrivningen genom att berätta om de kvinnor som kom till bygden och gav liv åt en hel generation tornedalingar.

Förhoppningen är att denna studie ska bidra till ökad kunskap om kvinnors historia i Tornedalen. I den traditionella historiebereskrivningen har kvinnors historia ofta utelämnats och därför utgör Ester Cullbloms studie ett komplement till Tornedalens historia.

Författaren är ansvarig för innehållet i studien.

Länsstyrelsen vill framföra ett varmt tack till Ester Cullblom för studien samt till Siv Erixon för omslag och illustrationer.

Britt-Marie L-Häggberg
Jämställdhetsdirektör

FÖRORD

Denna skrift handlar om finska kvinnor som arbetade som pigor i svenska Tornedalen vid tiden för finska krigen, evakueringen och tiden efter denna. Den har tillkommit tack vare att de välvilligt medverkat i mitt forskningsarbete genom att berätta om den många gånger mödosamma men också lustfyllda tid. Ett stort tack till Er alla.

Svensk-finska Kulturfonden har stött undersökningens genomförande med ett välkommet bidrag. Filosofie licentiat Sven Nyberg vid institutionen för kommunikation och språk, Luleå tekniska universitet, har bidragit med värdefulla vetenskapliga och språkliga synpunkter under arbetets gång. Hjärtligt tack!

Länsstyrelsen svarar för tryckning och distribution. Detta visar på ett konkret sätt att intentionerna med jämställdhetsarbetet inte stannar vid retoriska formuleringar av politiska strategier. Tack för detta värdefulla stöd för mitt forskningsarbete.

Siv Erixon har genom ett tålmodigt arbete gjort texten mer läsvänlig. Tack skall du ha.

Luleå i mars 1999.

Ester Cullblom

Cullblom, Ester (1999). *Vi pigade i Tornedalen. Finska kvinnors erfarenheter av att arbeta som pigor i 50-talets Tornedalen*¹.

SAMMANFATTNING

Syftet med föreliggande undersökning var att studera finska kvinnors situation som pigor i Tornedalen. Inledningsvis belyser jag kortfattat finska krigen 1939–1945 och evakueringen av Nordfinland – händelser som mer eller mindre bidrog till kvinnornas flykt från Finland. Många av dem fann sin utkomst i svenska Tornedalen.

Framställningen är ett stycke kvinnohistoria, vars kärna bygger på femton kvinnors berättelser. Kvinnornas namn är fiktiva. I enskilda samtal har de erinrat sig den tiden, reflekterat och givit uttryck för sina egna tolkningar av händelser och tillstånd. Jag har dokumenterat samtalen genom inspelningar, skrivit ner dem, översatt till svenska och strukturerat dem tematiskt. Berättelserna är till stora delar klädda i min språkdräkt och bär spår också av mina tolkningar, analyser och kommentarer.

Kvinnorna minns tiden som framför allt arbetsam. Familjerna var stora och bestod av både vuxna och barn. Hushållsarbetet utfördes utan moderna hjälpmedel. Kor skulle mjölkas, ladugårdar måste hållas rena. De var alla unga när de kom, friska, utbildade och inställda på att arbeta. De ville också känna glädje, kärlek och bilda egna familjer. Men anpassningen innebar många gånger ett högt pris inte sällan för förolämpningar på grund av deras finska ursprung.

Det är svårt att till fullo inse dessa kvinnors betydelse för stora delar av det tornedalska samhället. De gav kärlek och nytt blod åt en generation tornedalingar och deras efterkommande. Det är ingen överdrift att tillskriva dem förtjänsten av att de fördröjt den förbuskning av odlad mark som nu sker i Tornedalen. Att det finska språket utvecklats och bevarats till att vara ett förhållandevis levande språk än i dag är till stora delar deras förtjänst.

¹ Med Tornedalen avses kommunerna Haparanda, Övertorneå och Pajala i enlighet med människornas självkategorisering i dessa kommuner som tornedalingar (Cullblom 1994).

FÖRORD

SAMMANFATTNING

INNEHÅLL

sid

VARFÖR EVAKUERING? 11

Finland i krig 11

"Det är tungt att lämna sin födelsebygd" 11

DET STÄNDIGT NÄRVARANDE KRIGET 13

På ett lastbilsflak mot ovissheten 13

Det svårförklarliga kaoset 16

I krigets villervalla blev predikstolen en lugn förtöjningsplats 18

Krigsmannens ångest i natten 20

Kvinna på höskrinda och timmerkälke 22

Kor hemma, kor i Sverige, kor i den egna ladugården 24

Hillankukka (sv. Hjortronblom) i våra hjärtan 25

Barnet minns 27

Lusbastu och sötbröd 30

I barnets glädje viker mörkret 30

Kärleken forcerar språkbarriärer 32

UPPBROTT OCH MÖTEN 34

Läderskor i stället för papperskor 34

Pigvärvare från svenska Tornedalen 34

Att vara i vägen 37

Arbete och hunger 38

Arjas ständiga flykt 40

I DET RIKA SVERIGE 43

Den nya pigplatsen 43

En ny piga i byn 45

Man är ändå bara en finne 46

Språket – ett kainsmärke 49

Ömsesidigt vänskapande 50

Militärerna kom med dansglädjen 51

Att kallas för hora är ytterst kränkande 52

Hämndens sötma 53

Han vill kontrollera och bestämma över henne 54

Svenska enligt naturmetoden 57

Spela teater – ett kvinnogöra 58

Svenska män och finska 59

Fettisdagsglädje 60

Finsk naturläkekonst och rituell renlighet 61

Finsk rieska och syrat rågröd mot tornedalsk puolipaksua 63

Finska kvinnan – Tornedalens språkutvecklare och –bevarare	64
Svensk-finsk hatkärlek	69
SAMMANFATTANDE TANKAR	71
Den svensk-finska kvinnoidentiteten	71
Rädsla alstrar hotreaktioner	74
"Vårt land är fattigt skall så bli ..."	75
Språket: äiti eller mamma	76
Invandrare i språket. (Dikt)	77
Finska kvinnans språkinsatser undervärderas	78
Alla kom de för att arbeta	79
REFERENSER	82

VARFÖR EVAKUERING?

Finland i krig

Under åren 1939–1945 var Finland involverat i tre krig. Det började med finska vinterkriget efter vilket Finland som förlorare måste avträda större delen av Viborgs län och upplåta Hangö som flottbas till det övermäktiga Sovjetunionen. Sommaren 1941 anföll Finland Sovjetunionen, det blev det så kallade fortsättningskriget. Den gången var utgången mer förmånlig för Finlands del. Som ”segrare” fick det diktera fredsvillkoren. Finland krävde och fick Viborgs län åter. Men redan 1944 tog krigshandlingarna ny fart. Sovjetiska trupper bröt sig genom gränsen på Karelska näset och intog Viborg. Finland var därmed besegrat på nytt och fick förlika sig med en fredsuppgörelse som innebar en återgång till de år 1940 dragna gränserna. Därutöver förlorade Finland Petsamoområdet liksom Porkkala udd. Det senare återlämnades dock 1955.

Finland hade emellertid lierat sig med tyskarna, Sovjetunionens fiender. Dessa bistod finnarna i fortsättningskriget. Det visade sig sedan att Finland fick problem med att hysa tyska trupper inom sina gränser. Sovjetunionens militära ledning var påtagligt irriterad över tyskarnas närvaro i sitt grannskap. Efter många politiska förvecklingar mellan finska och sovjetiska makthavare förbyttes den finska vänskapen med tyskarna till fiendskap. De forna fienderna, ryssarna, blev nu finnarnas vänner och lovade bistå dessa i eventuella händelser av krig. Finnarna fick gälda ryssarnas vänskap med löftet att driva ut tyskarna. Detta innebar nya krig och sammandrabbningar, nu mot tyskarna.

Man kunde fly från Finland på sjövägar över Östersjön, men ett bättre alternativ sågs Ishavet, vilket innebar att flykten måste först gå landvägen genom norra Finland, det vill säga Lapplands län och norra Uleåborgs län. Men civilbefolkningen måste skyddas, den måste ur vägen eftersom kriget inte tar några hänsyn till vapenlösa människor. Det blev nödvändigt att evakuera.

”Det är tungt att lämna sin födelsebygd”

Dessa ord uttalades av länsrådet Nyholm i det känslomättade tal han via radio sände ut från Rovaniemi den 8 september 1944 till invånarna i Lapplands län inför evakueringen. I patetiska ord låter han folket förstå att

det står inför en svår uppgift vars utgång är osäker. Han ber dock länsborna att ”hålla huvudet kallt och lita på våra fäders Guds ledning”. Redaktören avslutar med orden ”Härmed slutar sändningen från Rovaniemi” (Alamäki 1994 s 54). Flykten var ett faktum. Lapplands län kom att i det närmaste tömmas på sina människor.

Planerna på att erbjuda folk från finska Lappland en tillflyktsort i Sverige var aktuella redan under vinterkriget. De omfattade också människor i östra Norrbotten, de som bodde i området mellan Torne och Kalix älvar, och befarades bli utsatta för krigshändelser. Dessbättre blev det aldrig nödvändigt att realisera dessa planer. Dock måste man försäkra sig om trygghet för de mest sårbara – barnen – som skickades till fosterhem i Sverige, med början i februari och fram till augusti samma år, 1944. På det sättet fick 26 497 barn tillfälliga hem på den svenska sidan.

Eftersom evakueringen omfattade ett stort område med många människor och mycket kreatur, blev förberedelserna omfattande på båda sidor om gränsen. Organiserandet krävde många detaljplaner och fick göras om flera gånger på grund av att villkoren förändrades av och till. Mottagarna på svenska sidan skulle i första hand förbereda sig på att ta hand om 100 000 människor, skapa förutsättningar för att kunna ge dem mat, värme, tak över huvudet och ett visst mått av trygghet. För att förhindra epidemier var också hälsovården inkopplad. En noggrann hygien bidrog till att minska spridningen av sjukdomar. Därför ingick bastutvagning som en av de första och viktigaste ritualerna efter beträdandet av svensk mark.

För att allt detta skulle fungera krävdes en noga genomtänkt planering. Det uppstod behov av framför allt frivilliga krafter, såväl manliga som kvinnliga, att genomföra det praktiska arbetet, att ta hand om trötta, hungriga och förvirrade människor. Många av dem hade vandrat upp till tjugofem mil, en del med kreatur som också behövde tillsyn. Korna måste mjölkas varje dag och deras trasiga klövar ses om. Flickornas skor var slitna och fötterna ömma efter en veckas vandring på dåliga vägar. Vid gränsen möttes de av svenskar som hjälpte dem över till, som de hoppades, tryggheten.

Hela Nordfinland var i rörelse, vägarna var fulla av folk. Tyskarna med sina fordon och transporter av varor och ryska krigsfångar retirerade norrut, medan finska flyktingars väg bar söderut. Mötena mellan tyskar och finnar präglades dock inte av hat och fiendskap. Tyskarna fick mjölk av finska flickor som i gengäld fick karameller och tobak. Djur som inte orkade framåt såldes som slakt till tyskarna. Men känslöklimatet försämrades i takt

med närheten till resmålet. ”Ju närmare gränsen man kom, desto mer reserverade blev tyskarna” (Alamäki 1944 s 11).

Antalet människor som tvingades lämna sina hem beräknas till 103 885 personer eller cirka 74 procent av Lapplands läns befolkning, varav 56 417 begav sig till Sverige. Siffrorna kan inte betraktas som exakta, en betydande spontanevakuerings förekom också. Som exempel kan nämnas att 300-400 lappar lämnade Enontekiö på eget bevåg (Alamäki 1994 s 48).

När kriget var slut och tyskarna borta var det dags för finnarna att återvända hem. De möttes av nedbrända hem och stor förödelse. Tyskarna hade använt sig av ”brända jordens taktik” när de lämnade Finland. Så var till exempel Rovaniemis bebyggelse nedbränd till 90 procent. Flera byar i finska Tornedalen var i det närmaste totalförstörda.

Omfattningen av detta mänskliga drama går inte att begripa och känna djupet av. Att sätta sig in i hur de drabbade människorna upplevde kriget och evakueringen är inte mäktigt en utomstående. Men mitt i allt kaos och förvirring kunde kärleken blomma – som rallarroser i askan. Många finska kvinnor fann sin hjärtans kära i Sverige, vandrade med honom till altaret och gav så småningom nytt liv åt talrika svenska bygder. En spirande grönska med hopp om en ny och bättre framtid – utan krig.

I det följande får vi möta några av dessa kvinnor. De ger röst åt sina erfarenheter och upplevelser av kriget, evakueringen och framför allt en fortsättning av vandringen från altaret ut till den svensk-tornedalska vardagen.

DET STÄNDIGT NÄRVARANDE KRIGET

På ett lastbilsflak mot ovissheten

Raili inleder sin berättelse om flykten till Sverige med en vintrig bild som för tillfället bjuder på en kall dag. För många utomstående – utan egna erfarenheter av krig och av krig påtvingad flykt – ger bilden av den kärva naturen en skönhetsupplevelse, men knappast för Raili och hennes medpassagerare som är upptagna av att hålla kylan borta liksom av den ryska faran.

Färden gick genom ett ödsligt landskap. Det var i januari och termometerns kvicksilverpelare tycktes ha fastnat vid trettiograders-

strecket på minussidan. Kaamos-skymningen låg som en dovbå slöja över det lappländska landskapet. Frånvaron av ljus förstärktes av att alla fönster i de glest belägna husen var täckta med filter, mattor och andra textilier för att inte leda ryska bombplan till målet.

Jag och Kerttu satt tätt tryckta intill varandra på lastbilsflaket. Det var många som hade velat följa med, komma bort från rädslan och osäkerheten och famnade nu efter trygghet i närheten till varandra. Men det var framför allt kylan som fick mig att trycka mig närmare Kerttu. Vi hade visserligen fått varsin filt att svepa om oss och över lastbilsflaket hade man surrat fast en presenning, men det gick ändå inte att hindra kölden från att tränga in.

Vid starten från Inari hade stämningen varit om inte direkt uppsluppen så i alla fall ganska lätt. Folk hade glatt sig åt att så många av deras grannar och bekanta var med. De hade till och med skämtat om att nu skall de lura ryssen. Men detta var också det enda som de kände igen sig på. Framtiden kändes otrygg och osäker. Och efter en stund var det tyst, bara en och annan snyftning kunde höras. Det entoniga bullret från den gengasdrivna bilmotorn dominerade ljudvärlden och människorna sjönk in i sina egna funderingar, över ovissheten om det nya landet Sverige som de nu var på väg till.

För en kort stund skingras hennes rädsla för ryssen. Den hårda och kalla sittplatsen börjar bli outhärdlig.

Jag frös. Jag kände att mina ben började domna. Men jag kunde inte röra på dem utan att först be min granne att flytta på sig – men vart. Allt utrymme var upptaget av påbyltade människor. Jag försökte i alla fall röra på tårna och kände att det blev lite bättre.

Men plötsligt bröts tystnaden av att larmet gick. Det var det välbekanta ljudet som signalerade att ryska plan närmar sig. Lastbilen stannade med ett häftigt ryck och alla måste lämna den. Det gjorde väldigt ont i benen när jag hoppade ner från flaket och försökte kliva över snövalLEN på vägkanten för att gömma mig i den närbelägna skogen. Den här gången kom signalen ”faran över” efter en kort stund och vi fick återvända till den kalla sittplatsen.

Inte ens här fick vi vara fria från ryssens hot. Visserligen var vi vana vid att larmet gick, det kunde hända även på nätterna, men det var svårt att vänja sig vid det helt, att bara tänka att det går över. Man

visste någonstans att det också kunde betyda bomber över någons hem, att någon eller några måste sätta livet till eller bli lemlästade för all framtid. Ja, kriget är nu en gång så hemskt.

Jag satt och tänkte på hur vi såg ryska plan cirkla österut över Inarijärvi på dagarna. Folk hade gått ut från stugorna och stått på gårdstunen och iakttagit planen, samtalat med varandra, fällt en och annan kommentar om hur de skulle lura ryssen. Men jag visste alltför väl hur rädda alla var, hur vi ängslades under dagens sysslor och hur ljudet från flygplanen och misstankar om lasterna i dessa också blev våra nattliga följeslagare.

Visst är det en lättnad att få lämna platsen där bomber när som helst kan fällas över en, sådant ger dödsångest, men också sorgen finns där – sorgen över att kanske aldrig mer få komma hem och förenas med familjen.

Men det var ändå så svårt att lämna hemmet. Bröderna låg vid fronten. Mor hade åkt dagen innan till Sverige. Hon hade en baby på strax under året så hon erbjöds plats i en lastbilshytt. Far måste stanna hemma några dagar till för att ordna för sina renar, han visste bara inte hur. Kanske måste han lämna dem vind för våg med risk för att de så småningom skulle hamna i ryssarnas köttgrytor.

Det hade varit kaotiskt hemma i byn dagarna före avfärden. Först spreds ett rykte om att alla måste evakueras så snabbt som möjligt. Sedan kom ett meddelande om att alla skall göra sig beredda att fara men utan närmare tidsangivelse. Jag besökte bekanta på andra sidan sjön och där fick jag veta att i morgon går en bil till Sverige med evakuerade. Jag sprang till min syster och sa: – Vi far.

Så satt vi på lastbilsflaket, undrande inför framtiden. Jag och min syster hade aldrig varit till Sverige, vi visste inte speciellt mycket om det. Jo, jag hade läst lite svenska i skolan för snart tio år sedan och kunde räkna på svenska ... Skulle vi hinna upp mor innan hon passerade gränsen? Mor hade sytt mig så vackra och varma skor av renskinn. Vilken olycka att jag skulle glömma dem hemma. Nu hade jag behövt dem så väl och kanske hade jag sluppit frysa. Det var fruktansvärt kallt. Jag hann i alla fall baka bröd åt far, så han hade nånting att äta när han kom från renskogen.

En känsla av tillfredsställelse reflekteras av röst och ansiktsuttryck när Raili kommer till slutet av berättelsen om resan – hon har i alla fall kunnat visa sin far att hon tänker på honom. Och ljuset från huset de anländer till med värme och mat genererar positivare känslor. Så börjar livsandarna återvända och Sverige framstå i en ljusare rymd.

Lastbilen stannade framför ett stort hus, någonstans i Muonioområdet. Alla fick gå in och vi möttes av det viktigaste just då: värme. Vi fick också mat. Och inne i ett annat rum fick vi träffa mor. Jag fick också en varm kappa från den hög av kläder som svenska kvinnor samlat in att delas ut till behövande.

Det är inte svårt som tornedaling på den svenska sidan att känna igen sig i Railis berättelse. Under beredskapstiden var det skymning och mörker som rådde – och rädsla. Alla husen var mörklagda, militärer i sina snöoveraller kunde dyka upp där man minst anade dem. Och så rädslan för flygplan som alla troddes vara ryska och fulla med bomber. Bara ljudet av dem kunde få en att springa in och gömma sig. Värst var det på nätterna då varje ljud som liknade ett flygplans, som till exempel kraftledningarnas brummande vid temperaturväxlingar, framkallade rädsla och ångest för möjliga bomber. Då gällde det att muta till sig en plats bakom en äldre syster i utdragssoffan i pörtet och slita till sig den största delen av täcket att gömma sig under. Rädslan tillät ibland inte en blund förrän mamma eller pappa steg upp och började dagens sysslor med att tända i spisen. Då kunde man andas ut och vågade somna.

Det svårförklarliga kaoset

Också Satu från Rovaniemitrakten berättar om kaoset.

Jag var ju bara tretton år då kriget bröt ut. Det var 1939 och -40 som kriget pågick. Sen blev det uppehåll på vintern, men sen börja kriget igen. Och det pågick ju till 1945. På hösten fick vi lämna hela norra Finland, det var ju så att folk visste egentligen inte varför. Vi hade ju inte samma kommunikationer som det finns nu. Inte ens radio var det många som hade ... Så det var nästan kaos, folk visste inte varför. Det gick rykten om att Ryssland skulle ta hela Finland. Ovissheten. Det var bara att vara beredd, att göra sig klar. Jag var i Rovaniemi

och jobbade på bageriet. Vi blev väckta mitt i natten av flyglarmet. Och det var ju en säker väckning för alla. Vi visste att när flyglarmet går, då är det bara att klä på sig och skynda till skyddsrummet. Men efter en liten stund så var det någon som banka på dörren och vi fick veta att vi skulle klä på oss, ta med det viktigaste, mat för ett par dagar och så vidare. Det var alltså mitt i natten, folk stod där och gapade, vad skulle man ta med sig, vad skulle man tänka och ...

I alla fall så drog det ut på tiden och det hade gått fjorton dagar innan jag fick lämna rummet i stan. Sen hann jag till mina föräldrar. Dom bodde fem mil från Rovaniemi. Det var ingen fröjd att se föräldrarna, de var brutna av sorg och bekymmer. Vi var ju unga då och visste inte vad det innebar, vi kunde inte tänka lika djupt som dom. Jag och min syster bestämde oss för att följa gruppen som gick med korna. Det var ingen lätt uppgift för oss att se till så att korna och de övriga husdjuren kom i säkerhet. Ofta innebar det många dygns vandring med dem, inte sällan på farliga vägar och med risk för att djuren slet sig.

Satu berättar om sitt äventyr som fick ett ödesdigert slut för en av byns kor.

Fem av korna ur byns flock hade slitit sig. Det kom på mig att föra dem till de andra, att försöka hinna upp gruppen som skulle vänta vid gränsen. En farbror hade en häst, som var för gammal att skickas till fronten och inte tålde den att evakueras heller så man beslöt sig för att skjuta den. Men innan dom sköt hästen fick jag låna den. Jag spände en kärra efter och band de fem korna med rep efter kärran. Efter en mil upptäckte jag att en av korna höll på att strypas, på nåt sätt hade repet surrat fast i hjulet. Jag stannade hästen. Jag var nära en gård, det var natt men jag var tvungen att väcka folket och be om hjälp. Jag fick låna en kniv och skar av repet. Kossan reagerade direkt på den nyvunna friheten, gjorde helt om och med svansen i vädret sprang hon demonstrativt sin väg åt det håll hon hade kommit ifrån. Jag såg inte den kossan nå mer. Men jag fick stanna på gården över natten och ha kossorna i hagen. Det var i september och mörkt. På morgonen mjölkade jag dem, och de hämtades till den övrig flocken, och jag fick fara tillbaka hem. Där fick jag veta att kon som smet för mig, hade kommit hem. Den hade gått genom skogarna, minst två och en halv mil.

Den slaktades och passerade på så sätt ensam sin gräns till säkrare och kanhända sällare betesmarker.

I krigets villervalla blev predikstolen en lugn förtöjningsplats

Vieno fick fly två gånger från sitt hem i Karelen, först för att slippa hamna i väg för kriget, andra gången för att Ryssland med segerherrens rätt tog deras hem och mark som krigsbyte. Hon hjälpte bland annat till att packa möbler och husgeråd och körde allt till järnvägsstationen tillsammans med brodern. Hon berättar:

Vi körde hästarna dit, korna måste vi släppa vind för våg. Det gick inte att få dem att följa med. De sprang till skogs och ut på fälten, ville tillbaka till lagårn och inte alls följa med på vägarna. Det var en enda villervalla. Vi skulle gena över gårderna där de hade gått på somrarna, men dom kände inte igen sig på vintern, de ville bara vända hemåt ... det var ju nästan fyra kilometer, vi fick köra över gårderna till huvudleden som ledde till Savonlinna. Så kom vi till

stora vägen och den var fullpackad med folk, kreatur, vagnar och slädar. Där låg det döda kor på rygg vid vägganten, fåren sprang och

bräkte, det var ju höga plogkarmar och fyrtio grader kallt. Det var en sån villervalla. Vi försökte komma iväg, det gick sakta, bussarna tog stor plats för militärerna flyttade också ... det var på stora vägen. Lottorna hade sina kök vid vägkanten och kokade kötsoppa. Det var ju gott om kött, så man fick äta sig mätt utav de där slaktade djuren som inte orkade gå nå mer. Allt fler gårdar med sina djur anslöt sig till den flyende skaran. Det var så mycket på vägen så ibland stod allt still ... Bussarna var fulla, så man kunde inte räkna med dom. Jag åkte skidor. Min syster körde häst. Jag hitta inte en enda av mina kor. Vi försökte ändå att mjölka några i nån lada första kvällarna, men sen var det bara att fösa dem framåt, dom som orka gå. Andra dog på vägen, blev liggande på rygg. Så var det ... Några flyende människor hade blivit beskjutna av ryska soldater, trots att de var försäkrade fri lejd, men ordergivningen från ryskt befäl hade varit oklar. Första natten fick vi sova i en utkyld skolsal ...

Vieno suckar då och då, men berättar sakligt och med ett distanserat förhållningssätt till den hemska tiden, då allt var oordning och osäkerhet. Men flykten saknade inte sina poänger. Vieno ler och ser lite underfundig ut när hon berättar om sin och systemns övernattnings i en kyrka och deras möte med zigenare:

Nästa natt sov vi i en kyrka, fullt med folk där också ... dörrarna öppna ... vi sökte en plats att sova på. Systemen hade en fäll, men eftersom det var så fullt med folk och kallt ville man inte gärna lägga sig på golvet. Så sa hon:

- Vi går och lägger oss på altaret.
- Nej, sa jag, det gör vi inte, inte skall vi ligga på altaret. Man får inte vanhelga heliga platser ens om det är krig. Men i predikstolen kan vi ligga.

Och där sov vi gott. Vi stannade en natt till i kyrkan, för vi var tvungna att ta det lugnt för hästens skull. Nästa natt sov vi på läktaren och delade sovplats med en zigenarfamilj. Dom var glada, uppfyllda av skadeglädjens sötma. Dom sa att nu får ni känna hur det är att vara på flykt, hur vi har haft det och alltjämt har det. Dom hade en hund ...

Kvinnor som tar hand om barn, gamla och sjuka är vi vana att se på bilder och läsa om i olika krigsdokument, liksom att de leder kreaturkaravaner på vägar, föser upp dem på pråmar och färjor för att föra dem till säkrare visten. Men kvinnornas uppgifter kunde variera mycket. De som var unga, arbetsföra och saknade egna familjer kommenderades till att utföra även traditionellt sett manliga sysslor. Att de tog över de hästar, som inte hade skickats till fronten, hörde till vardagsbestyren. Det kunde vara grannens häst som ingen där kunde ta hand om därför att ägaren hade stupat i kriget. Mycket av det gods människorna fick ta med sig vid evakueringsarna fraktades som regel med häst och det var vanligt att kvinnorna satt vid tömmarna. Detta belyser kvinnans förmåga att anpassa sig till nya situationer och lösa traditionellt manliga uppgifter. Att de saknade erfarenheter från sådant arbete kunde ibland ge upphov till sorglustiga upplevelser. De snickrade och spikade. Hopspikade lådor packade med husgeråd gick inte att ta ut genom dörren, de hade råkat bli för breda. Packa upp, riva lådan, ta ordentliga mått och börja såga och spika igen.

När lådorna på nytt stod hopspikade och färdigpackade på golvet kom mor på att vi hade glömt att packa ner stekpannan, som hon oundvikligen måste få med. Gräl och tårar och stress. Men vi måste ju hinna iväg innan ryssen kom ...

Krigsmannens ångest i natten

I Savonlinna har man byggt upp ett provisoriskt flyktingläger. Därifrån skickas människorna norrut bland annat med tåg. Dit kommer också Vieno tillsammans med sin syster med häst och en del bohag. Hästen får de lämna till slakteriet. De får bo i en ombyggd fabrikslokal. Det är mycket folk och de får vänta länge på vidare transport. Ryssarna tar nämligen en bestämd del av tågplatserna. Men Vieno och hennes syster får inte vara överksamma så länge, deras krafter och förmåga till omsorg behövs inte bara inom matförsörjningen. De ställs också inför mer ovanliga uppgifter. Vieno berättar:

Det kom ett befäl som var chef över förläggningen och sa till mig och min kusin att ni som är unga måste komma och städa åt mig. Han hade borgmästarens lägenhet, men ena halvan av huset var förstörd efter en bombningsraid. Befälet bodde i den hela delen av

huset men den var så nedskräpad efter bombningen att den måste städas. Vi ombads att städa. Vi fick kök och kammare användbara åt honom. Han hade besvär med nerverna – jag vet egentligen inte hur han hade det. Han åt mycket tabletter.

En natt var min kusin på sitt lottapass. Jag lagade maten åt befälet. Han var sjuk och nedstämd när han kom hem. Han visade att han hade fått ett föl och ville att jag skall ge det mat. Han gick fram till skåpet och tog fram sin medicinburk och upptäckte att tabletterna var nästan slut, så jag måste skynda mig till apoteket för att hämta nya åt honom. Han hällde tabletterna i handen och åt upp dem. Sen sade han:

– Jag är i dålig form så du får inte lämna mig i natt. Du måste vara med mig och se hur det går med mig.

Jag vågade inte lämna honom utan satte mig i en fåtölj nära dörren. Befälet lade sig påklädd på rumssoffan och somnade. Kökssoffan var upptagen av en menig. Jag skulle alltså hålla de båda herrarna under uppsikt.

Efter en stund började befälet prata i sömnen. Han lät så förtvivlad och bad pojkarna ömsom att skjuta honom, ömsom att inte lämna honom. Han hade svåra upplevelser från kriget som han inte kunde frigöra sig ifrån ens i sömnen. Han hade inget vapen, han var tvungen att lämna ifrån sig det på kvällarna, han fick inte bära vapen – men så började han ta fram kniven. Han skulle ta livet av sig – jag blev rädd – jag såg hur han fick loss kniven ur bältet. Jag hoppade upp på hans mage och knöt hans hand ... hans båda händer ... och till slut fick jag loss kniven och slängde den under sängen ... sen lugnade han ner sig på morgonsidan och var tyst. Jag hade fått i uppgift att väcka honom klockan sju i vilket skick han än var. Det gjorde jag. Han steg upp och kände efter kniven. Jag sade var den var. Jag sade också att nu är det bra. Jag skall inte bevaka dig nå mer ... det gör jag bara inte, du får säga vad du vill.

– Ja, jag förstår att du har haft en hemsk natt, svarade befälet. Jag kan inte begära att du skall göra det nå mer. Han tackade så mycket och vi skildes.

Strax därefter fick vi fortsätta med tåg till Torneå. Drömmen om att se de lappländska fjällen var på väg att uppfyllas. Besvikelsen var stor när Torneå syntes vara ännu plattare än hembygden i Karelen.

Kvinna på höskrinda och timmerkälke

Hemma i norra Finland går Sirpa och arbetar med gårdssysslorna. Hon är bara fjorton år och äldst av de hemmavarande barnen. Två äldre bröder är i kriget, fadern likaså. Lillbrodern Juha är nio år, Sirpas ständige följeslagare och en ovärderlig hjälp när det gäller att sela hästen för hö- och vedkörning. Vanligt är att modern väntar barn eller också har hon ett nyfött att ta hand om såvida hon inte nyss har haft missfall. Nu är det baby'n som tar hennes tid och krafter i anspråk. Höet är på upphällningen och det som finns kvar ligger i ladorna någonstans på uteängarna. Modern är bekymrad över situationen. Korna måste få sitt hö. Och den kalla vintern har tårt hårt på vedstaplarna med torr ved. Det finns inget annat att göra än att köra hem ved, som måste vara torr. Någon karlakraft finns inte att tillgå. Modern väddar till Sirpa ... med hjälp av Juha ...

Sirpa berättar:

Nog visste jag var uteängarna låg. Jag hade ju varit med om att bärga höet där, men jag var nog lite ängslig för hur jag kunde hitta att köra rätt på de små vägarna för att komma till våra lador. Det var inte så lätt att känna igen dem, där de stod i snödrivorna upp till nacken. Det var nästan fjorton kilometer till en av ladorna och jag och Juha hade aldrig kört vintervägen förut. Det hade däremot Jymy, gårdens gamla häst gjort. Men så fick vi problem med föret, som efter väderomslaget hade fått en kallkälla att flöda över och bilda tjockt med svallis på vägen. Både skindan och hästen hade svåra problem med att inte halka av vägen. Vi mötte folk som sade att ni måste ta en annan väg om ni ska hålla er upprätt. Vi gjorde som dom sa men fick i stället svårt att hitta rätt väg. Men sen kom vi på att låta hästen styra. Vi lade tömmarna på skindan och lät Jymy ta över. Och vilken glädje: hästen hittade rätt. Vi kom till rätt lada också, som vi kände igen på egna namninskriptioner, som vi ”skrev” med kniv under regniga höbärgningsdagar. Det gick bra. Vi körde hem allt höet från alla uteängarna. En gång körde vi fel. Det var sträng kyla och hemma grät mor över att vi dröjde så länge. Vad hade hänt?

Och så veden som också började tryta. Mor var ängslig över läget. Det betydde en ny svår uppgift. Att hämta hem ved, som måste vara torr för det går ju inte att få eld med surved. Torrfuror, sade mor. Torrfuror.

– Torrfuror, surrade det i mitt huvud när jag gick och lade mig på kvällen.

– Tidigt i morgon så fort det ljusnar skall jag och Juha spänna Jymy för timmerkälken, och fara till skogen som ligger söderut, vid en plats nära bergssluttningen. Hittar dit gör vi nog, men att hitta torrfuror

Sirpa pratar för sig själv liksom för att lugna sig. Men osäkerheten gör hennes natt orolig.

Jag sneglade på Juha på morgonen. Han såg inte ut att vara det minsta orolig. Vi körde iväg med såg, yxa och lyftkrok fastsurrade på kälken.

– Har pappa visat dig torrfuror, frågade jag Juha lite försiktigt.

– Jadå, svarade Juha. Det finns såna strax nedanför sluttningen intill vägen.

Jag pustade ut – men bara för några sekunder. Vi hörde ett flygplan komma och vi befann oss på en öppen myr. Vi stannade hästen, Juha gömde sig under kälken och jag stod blickstill intill hästen. Planet gjorde några lovar över myren men försvann strax österut. Inget hände.

– Kanske såg dom oss inte, kommenterade Juha lättad.

Vi sågade och körde hem så mycket ved så vi klarade oss över resten av vintern.

Sirpas erfarenheter av tunga och svåra arbetsuppgifter är inte ovanliga för hennes generation av unga kvinnor. Man kan utan överdrift tala om barnarbete. Men hennes självkänsla växer i takt med att hon klarar av det som lägges på hennes axlar. Att utföra manssysslor är upphöjande för en kvinna. Hon får en duktighetsstämpel på sig, som ger näring åt självvärderingen livet igenom. Sirpa är därför väl rustad inför de tunga och krävande arbetsuppgifter som väntar henne i en liknande omgivning på andra sidan Torneälven.

Kor hemma, kor i Sverige, kor i den egna ladugården

Emma lämnar sitt hem i finska Lappland redan året innan kriget bryter ut. Hon är rädd att kriget, som alla pratar om, skall bryta ut när som helst. Det ligger i luften och hon vill komma ifrån det.

Far ville egentligen inte släppa i väg mig, berättar hon. Vi hade gård, mor var gammal och jag skötte om korna. Men jag sa att jag skulle fara och stanna tills kriget var över. Och jag ville åka tillbaka, men så började kriget på nytt. Och så blev jag kvar. Jag skötte om kor och hjälpte till i hushållet i sex år hos en familj på svenska sidan. Så träffade jag min man och bildade familj ... och skaffade egna kor ...

Emma hör till den stora gruppen finnar, som upplät sina hem för evakuerade föräldrar och släktingar. Föräldrarna kommer och har koflocken med sig, fåren är de tvungna att lämna kvar. Dessa återfinns aldrig. Även farbrodern med fru bor i Emmas hem under den kritiska tiden då tyskarna bränner och skövlar i deras by.

De hade en fin väggklocka som de var rädda om och deponerade den hos en granne, vars hus antogs inte ligga i vägen för tyskarnas framfart. Ironiskt nog brändes grannens hus men inte deras eget. Mitt föräldrahem stod orört när föräldrarna återvände. Fars glasögon på bordet liksom de till tork upphängda strumporna framför spisen låg orörda ...

Samtalet förmedlar en känsla av att de olika föremålen hade liksom stelnat till av saknad av de varma vana händerna – domnat av i väntan på sina användare. Ett dött liv i ett öde hem, medan våldet härskar och kriget rasar utanför.

Emma berättar och återberättar historier och händelser om hur släkt och vänner drabbades.

Två gamla tanter vägrade att flytta från sina hus. De tog hand om några kor. Tyskarna hämtade mjölk från dem, klappade tanterna på axeln och var allmänt trevliga.

En kvinna hade plockat ner värdesaker i en resväska, som hon ställde i farstun. Hon gick till ladugården för att mjölka – och blev tvungen

att fly därifrån – med kornas spenvärme i händerna och ladugårdens dofter i kjolfållen. Resväskan med värdesakerna blev kvar i farstun, i lagårdskläderna tvingades hon ge sig av. Allt brändes ner. Hon föstes ihop med en grupp, som följdes till svenska gränsen av en tysk soldat. Där tog svenska soldater över.

Hillankukka (sv Hjortronblom) i våra hjärtan

Vid den här aktuella tiden hade de flesta hushållen på landsbygden en mindre besättning kor. Vanligaste rasen var fjällkon – utan horn och med mjuk huvudform. Dessa hörde på något sätt till livets nödtröft. Men en ko var också något mer än en matproducent. Hon var en medlem som stod familjen – i synnerhet kvinnorna och barnen – mycket nära.

Det är inte svårt att föreställa sig den vanmakt och smärta många kvinnor kände inför tvånget att skiljas från sina husdjur under evakueringen, ibland lämna dem helt utan tillsyn och många gånger till en säker och snar död. Kor som de hjälpt fram till livet, fött upp och som i gengäld gett mat till familjen, i många fall varit en garanti för att barnen sluppit gå hungriga till sängs. Näst efter familjemedlemmarna är korna det värdefullaste i dessa kvinnors liv. Det finns knappast något annat djur, som skapar en så känslös relation till sin husmor, som den kon utvecklar till sin skötare och mjölkare². De kärleksfulla namnen som tilldelas korna speglar detta. ”Lemminki” (sv älskade), ”Hillankukka” (sv hjortronblom), ”Kaunispää” (sv vackerhuvud) associerar till blommor och andra positiva känslor³. Ofta är barnen i familjen med och bestämmer kalvens namn.

I små besättningar igenkänns varje ko som en personlighet, som man inte gör sig av med bara för att mjölkproduktionen inte motsvarar nationalekonomiska krav på lönsamhet. Stamtavlan finns inte upptecknad ovanför kons bås, den hålls i minnet och förs vidare muntligt i en personlig relation. Drabbas kon av någon sjukdom är det en sorgsam angelägenhet för hela familjen. En klok gumma tillkallas. Då aktualiseras mycket av den magi och mystik som omger kor och kloka kvinnor, som det fanns någon utav i regel i varje by, var och en specialist inom sitt område.

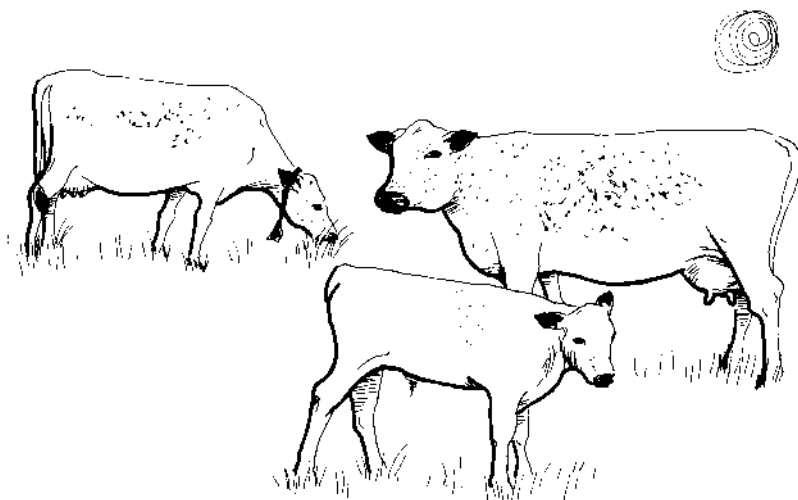
Kon ger värme inte bara i fysisk mening. Dess lugna rörelser sprider harmoni och sinnesro till sin omgivning. Idisslandet visar på ett påtagligt

² Detta kan jämföras med mannens relation till hästen som kan vara av samma intensitet.

³ Nämda finska namn på kor var vanliga i Tornedalen.

sätt anatomiskt riktiga rörelser vid andning och röst användning att användas som föredöme för människorna. De kloka och stora ögonen inbjuder till stilla ordlösa samtal och kelsjukt kliande på huvudet. Kon svarar med ett stilla gnyende läte, som uttrycker förnöjsamhet. Råmar den kraftigt, då är det tecken på att den känner sig försummad vad mat beträffar eller också har hon fått stå och vänta för länge bland mygg och broms på att bli insläppt i ladugården. Den reagerar också ilsket med tydliga och högljudda signaler om den får vänta för länge på att mjölkas. Att den lämnar omisskänliga och svårutplånliga doftspår ifrån sig är en förarglig egenskap som få kvinnor älskar, men det är en annan historia.

Kornas lekfullhet gläder familjen i synnerhet på våren när de släpps ut för första gången efter den långa vinterns trampande i det begränsade

båsutrymmet. Men också på hösten när potatisen tas upp och korna går på vall för att äta av den färska återväxten efter slåttarna. De gör allt vad de kan för att lyckas stjåla åt sig av de upplockade läckerheterna. Men olyckan kan lätt vara framme i en sådan spännande situation, alltför stora bitar sväljs och fastnar i matstrupen. Då är goda råd från byns kloka kvinna dyra. Med stora mängder vatten ur flaska, som tvingas i kons uppåtsträckta hals, och med hjälp av massage passerar potatisen så småningom det kritiska och trånga stället. Familjen och en mängd bybor följer utgången med stor spänning och medlidsamt deltagande. Alla andas ut efter den lyckliga utgången. Kon tackar med mängder av gnyende ljud och svagt råmande.

Den vill inte bli lämnad ensam på en lång stund utan följer någon familjemedlem, som ett försök att hantera chocken efter den misslyckade godisstölden.

Att forma fingrarna om kons varma spenar, luta sitt huvud mot dess mage, känna livet sparka därinne och höra mjölkstrålarna sjunga mot botten av stävan, är minnen som får många kvinnors ögon att tåras när de tvingas överge sina tillgivna vänner till en oförutsägbar framtid.

Kor som födkrok betyder en arbets- och omsorgsintensiv investering. Ständig bundenhet, utöver dålig lönsamhet, gör att småjordbruken är så gott som helt bortrationaliserade. Att vara tvungen att göra sig av med korna är förenat med svåra beslut och åtföljs av mycken ångest hos många ägare. Kor är kloka och fungerar som sällskapsdjur i många situationer.

”Dom ger sig inte ut och förstå mer än dom begriper” sade Döderhultarn, alias Axel Robert Petersson, som älskade att föreviga kor genom att skulptera dem i trä.

Den som påstår att en ko inte kan backa, gå bakåt, utan istället måste göra en kovändning har fel. Hur skulle kon komma ut ur sitt bås om den inte skulle kunna backa?

Barnet minns

Jag minns hur vi var tvungna att mörklägga alla fönster. Men vi förstod nog aldrig vidden av den stora faran, vad kriget egentligen betydde. Vi var rädda många gånger när vi hörde flygplansljud i natten. Och militären fanns i vår vardag. Jag minns de långa travarna med kastved på vår gård. Veden användes till att läggas under bilar när dessa hade kört fast i snödrivorna. Ibland smög soldaterna bakom våra fönster och försökte titta in med hjälp av sina ficklampor. Jag och min syster satt i kammaren och skakade av rädsla när de visade sina bössor. Vi bodde ju alldeles intill vägen och en gång flydde vi till en bekant för att slippa se och höra alla motorfordonen. Men det hände att vi fick karameller också.

Min lillebror hade dött och var lagd i ett uthus. Mor hade en baby som det gällde att hindra från att gråta genom att amma den för att inte väcka soldaternas uppmärksamhet. Jag har många gånger tänkt på mor och undrat hur hon orkade, inte bara med de praktiska bestyren med att skaffa mat till familjen utan också med all den sorg och förtvivlan vid lillebrors död. Far låg vid fronten. Och tillråga på

allt blev vårt uppbrott så snabbt och tumultartad vid evakueringen så vi var tvungna att lämna vår döde lillebror i det kalla uthuset. När vi sedan återvände på vårvintern fann vi allting förstört, sakerna inne i husen var sönderslagna, alla broar rivna eller sprängda, ja det var svårt att förstå den förödelse som de hade besvärat sig med att sprida omkring sig.

Men inne hos lillebror rådde frid och ordning, ingenting var rört. Soldaterna hade respekterat den döde och dess tillfälliga vilorum.

Kanske berörs de av den okuvliga gästens verk, böjer sina blottade huvuden inför honom, som ligger där, de behöver ju inget frukta, den döde är ju inget hot för dem. Måhända tänker de på många små barn, som blivit faderlösa för deras hand. Kanske har någon av soldaterna en egen pojke därhemma i Tyskland i den dödes ålder, som längtar efter far. Vi kommer aldrig att få veta vad de tänkte inför pojken, vars liv släcktes redan i den tidiga gryningen.

Men mitt i sorgen och förödelserna får den återvändande familjen uppleva också glädjen. Katten har överlevt vintern och ensamheten och kommer fram och välkomnar den. Med sina kropps nära rörelser mot benen och sitt välbekanta spinnande sprider den en behaglig värme och hemkänsla. Alla vill ha den i sin famn samtidigt.

Under lång tid efteråt drömde jag om flykten, faran hotade men jag kom ingenstans och pråmen som skulle ta oss över älven var tvungen att backa många gånger, vi höll aldrig på att ta oss över.

Många minns kolonnerna av lastbilar som for norrut, några fullastade med soldater, en och annan med lådor eller kistor och då kom de sorgsna undringarna i gång. Vem har stupat den här gången? Och en dag stannar lastbilen hos grannens, där pappan har träffats av en granat så svårt att han dött omedelbart. Döden kommer allt närmare.

Ibland kommer alla papporna hem på permission, mammorna och barnen blir glada, men bara för några dagar för då bär det iväg igen. Mammorna gråter och klagar, också barnen gråter. Men papporna lovar att komma snart tillbaka och då med massor av karameller. Och så far de. Vardagen fortsätter.

Vi lärde oss att när larmet gick skulle vi springa ut och gömma oss under vita lakan för då syntes vi inte mot snödrivorna. Och en dag kom pappa hem, skadad av granatsplitter. På sjukhuset hade dom inte fått bort allt så han fick leva med det. Han hade ständig värk och irritation av splittret och han bad oss barn att gå på hans rygg medan han låg på mage på golvet. Massagen lindrade för en kort stund.

För oss barn var livet fullt av motsägelser. Det pratades om dissidenter, det var någon sorts infiltratörer eller spioner, som skulle kartlägga något och skulle sprida sig bland civilbefolkningen. Man blev varnad för skumma män som kunde smyga omkring hemmen. Jag såg aldrig några men varningarna spred rädsla och kusliga känslor. Vi kunde se ryska krigsfångar, det fanns ett läger i närheten, och enligt propagandan var de farliga och ruskiga. De promenerade till sina "arbeten" och vi kunde höra dem skratta och prata, som folk i allmänhet. Precis som folk vi kände brukade göra. De var inte märkvärdiga, de var i varje fall inte farliga ...

De tyska militärerna, som fanns överallt en tid, kunde vara mycket snälla också. Så fort en bil stanna utanför oss sprang vi fram till den och sa "bonbon" och då fick vi karameller, det var väldigt exotiskt ...

Men så över en natt var vi fiender – för att vi blev vänner med rysarna eller det blev i alla fall fred mellan oss och dem. Men freden krävde att finnarna skulle köra ut tyskarna. Det blev inga mer "bonbon", och det hade vi barn svårt att förstå. Det dröjde en tid mellan fredsslutet och evakueringen, som sedan skedde med kort varsel.

Minnena kommer till ytan än i dag i form av ångestdrömmar när hon besöker barndomshemmet vid vägen. Vägen, som lastbilarna dundrade fram på med laster av trälådor och kistor, med sorgkantade bud från fronten till små torp och ensliga hus liksom till bygdens mera burgna gårdar bakom vitmenade staket och järngrindar.

Lusbastu och sötbröd

Renlighet är för finnar något av en nationaldygd. Det var därför så oerhört förnedrande att så fort man hade beträtt svensk mark bli kommenderad till bastubad, vi som badade bastu varje vecka hemma, och det värsta av allt: avlusning, berättar många av kvinnorna med brysk ton. Många äldre kvinnor hade svårt med att blotta sin kropp för främmande män – det var svensk militär som skötte om bastuaktiviteterna – och skylde sig med sina små barn, som de antingen höll i famnen eller placerade som sköldar framför sina kroppar.

Det hände till och med att en kvinna, som vägrade att ta av sig byxorna, avkläddes brutalt av en militär. Kvinnan började gråta högljutt. Ingen man, inte ens hennes egen man hade sett henne naken och nu stod hon där inför främmande män och kvinnor. Byxorna kastades sedan, i likhet med andras kläder, på en näthylla ovanför de ångande stenarna för att lössen skulle dö.

Vi hade aldrig haft löss hemma, påstod en kvinna med bestämdhet, för mor var så renlig. Det kändes oerhört kränkande att ens bli misstänkt för något sådant som bärare av löss vilket ledde till ilskna och högljudda kommentarer. Med en och annan vänlig förklaring kunde de dock försona sig med den omilda behandlingen.

Andra sorgeämnen är maten och i synnerhet brödet. Elvi känner inte igen det som mat utan tror att det är kaffebröd man äter till maten.

Tänk, jag trodde att i Sverige äter man vetebullar till maten, så sött var brödet vi fick. I Finland var det nästan uteslutande det mörka, grova och helt osötade brödet som gällde. Och russinsoppan som visade sig vara bruna bönor blev en så stor besvikelse att jag ännu inte förmår mig att äta den anrättningen.

I barnets glädje viker mörkret

Med barnets förmåga att leva i nuet och glädjas åt upplevelserna – under förutsättning att mor finns i närheten – går berättelserna över i en annan tonart. Det hemska är bakom och nu skall Sverige upplevas. Nyfikenheten är gränslös.

Jag var i tioårsåldern när vi evakuerades och efter gränsöverfarten med alla dess reningsprocedurer var det dags för den stora upplevelsen – att åka tåg med mor och alla syskon. Den glädjefyllda spänningen var nästan olidlig. Jag hade ju inte sett ett tåg förut. Och när vi vaknade på morgonen hade vi hunnit till Hälsingland med dess vackra natur. Mor väckte oss och bad oss titta ut så att vi skulle få se vackra fjäll. Vi kom ju från ett område där naturen inte var lika frikostig med kuperad terräng. Väl framme blev vi placerade i frälsningsarméns bönehus. Men sen inträffade det tragiska att difteri utbröt i gruppen. Lillbror dog och familjen splittrades. En syster skickades på sanatorium, mor och mina småsyskon till Ovanåker för de hade difteribakterier och måste isoleras. Jag fick stanna kvar med min trygghet som nu var min storsyster. Med henne som grundbult i tillvaron vågade jag börja ta emot den stora och nya världen omkring mig. Vår anläggning låg mittemot skidfabriken och efter karantänen fick vi börja röra på oss.

Språket kändes jättespännande och kul. Arbetarna kom och pratade med oss och vi lärde oss att reagera på fabriken rastsignaler och störtade ut för att få en ”pratstund” med dem. Kommunikationen var väl inte så nyanserad alla gånger men viljan och glädjen att förstå och lära var ousinlig. Vakten ville veta våra namn och det fick han ju. På köpet lärde vi oss att fråga vad han hette. Vi var många som frågade – och till en början begränsade sig kommunikationen till frågan: Vad heter du? Han svarade tålmodigt och upprepade sitt namn. Detta hände otaliga gånger varje dag. Han stimulerade oss på så sätt att börja botanisera i det märkvärdiga svenska språket, som kändes konstigt i munnen när tungan helt plötsligt måste hitta rätt i den nya och ovana topografin.

Också Riitta får något klurigt i blicken när hon berättar om sina och kompisarnas äventyr:

En rolig sport var att olovandes, i bara nattsärkarna, ta sig ut och plocka rönnbär från de dignande rönnarna och äta av dem. Det gällde att testa gränser, att pröva när det otillåtna blev farligt och vem som klarade sig från upptäckt. Spänningen måste också tillfredsställas. Vi utsträckte våra odysseer ut i närsamhället och fick snart kompisar, som bjöd hem oss. Kontakter knöts och många av dessa

lever än. Min syster till exempel brevväxlar fortfarande med en av flickorna, som hon då blev bästis med.

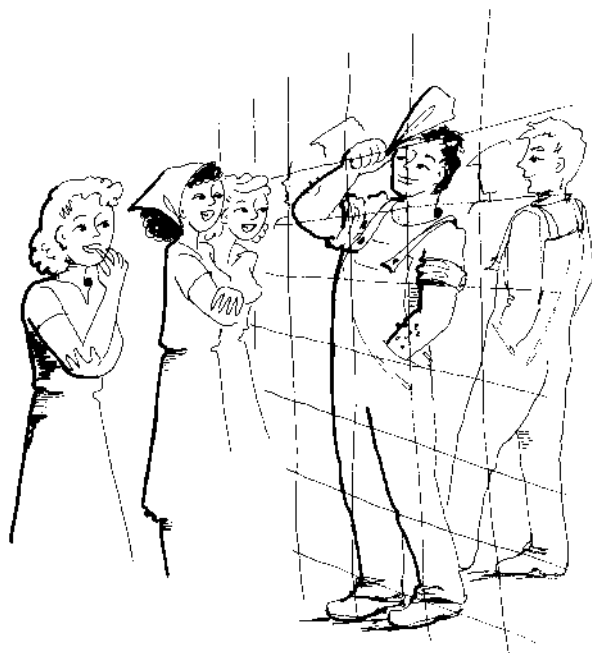
Våra ledare och föreståndare för anläggningarna var förståndiga och hjälpsamma människor. De kunde lite finska och ansträngde sig till det yttersta för att kommunicera med oss. På kvällarna samlade dom ihop oss och sjöng med oss, även på finska. Atmosfären var mycket positiv. Svenska familjer bjöd hem oss och så här efteråt minns jag detta som speciellt uppskattat av oss alla.

Elvis och Riittas upplevelser kan stå som exempel på hur finska barn upplevde sin evakueringsperiod, en vinter, i Sverige. Trots att många familjer splittrades på grund av sjukdomar var situationen för barnen ändå så pass trygg att berättelserna präglas av glädje och roliga upptåg. Måhända har tiden, cirka femtio år, haft en läkande inverkan. Kanske finns de svåra upplevelserna, eftersom sådana också fanns, lagrade i minnets bank och dyker upp senare i livet i nya skepnader. Dessa är många gånger svåra att identifiera och följaktligen också onåbara för en relevant hantering. Mänskans komplexitet gör det svårt att säkert veta.

Kärleken forcerar språkbarriärer

Den evakuerade gruppen bestod inte enbart av mammor och små barn. Satu var 18 år när evakueringen startade och hon fick till en början hjälpa till med allehanda praktiska bestyr. Hennes minne av förläggningen är i stora delar positivt. Små överraskningar vad maten beträffade och problem med tvättmöjligheter, men allt ordnade sig efter en tid. Satu hjälpte till att iordningsställa en tvagningsplats intill en sjöbod vid älven.

Men att gå utan några riktiga arbetsuppgifter skapade en känsla av rastlöshet. Satu berättar att hon tillsammans med några kompisar började efterlysa anhöriga, genom att ta kontakt med tidningen Lapin Kansa i Rovaniemi. De hade framgång och lyckades snart få veta var föräldrarna fanns. De ville också börja arbeta i Sverige så nästa— företag var att söka arbetstillstånd. Det var inte det lättaste och drog ut på tiden. När detta så småningom lyckades var Satu och hennes kompis redan gifta med var sin svensk man. För naturligtvis var de unga männen glada över att byn berikats med unga kvinnor. De besökte förläggningen redan då kvinnorna ännu var i karantän. De såg varandra genom ”staketet” men detta kunde

inte hindra kärlekens vågor att hitta de rätta frekvenserna och nå de eftertraktade målen. Männen hjälpte kvinnorna att få bostad ute i samhället, så fort utgångsförbudet var upphävt. Kärleken växte och språket utvecklades. Det blev förlovnings och bröllop och familjer med mamma, pappa, barn.

Anja var hemma på semester från Lahti där hon arbetade som piga hos en lärare. Hon tyckte om att dansa, men männen på finska sidan om Torneälven var ju alla borta, berättar hon. Männen låg vid fronten så det var ingen idé att arrangera dans hemma i byn. Så då åkte man till Sverige, antingen med färja eller båt. Och då hände det Anja att en lång stilig karl från svenska Tornedalen började uppvakta henne. Hon var gränslöst lycklig. Hon hade tur för egentligen följdes han redan med en finsk flicka, men denna var för tillfället bortrest, så nu fick Anja chansen – och hon tog den. Känslorna utvecklades och fördjupades brevlades. Anja var nämligen tvungen att åka tillbaka till Lahti för att fortsätta i sin tjänst. Men kriget närmade sig ett kritiskt läge för finska Tornedalen och Anjas mor skrev till Anja och bad henne komma hem. Anja var inte nödbedd. Och så blev det evakuering, hemmet brändes ned. Då var läget mycket lämpligt för Anja att tacka ja till erbjudandet att flytta till sin fästman. Det blev snart giftermål och det unga paret bodde tillsammans med svärföräldrarna. Anja började arbeta i svärföräldrarnas ladugård – som piga enligt hennes egen utsago.

UPPBROTT OCH MÖTEN

Läderskor i stället för pappersskor

Marja-Liisa och hennes kompis har just återvänt från deras hastigt påtvingade flykt på motorcykel undan bomberna till Sydfinland. Väl hemma igen börjar de så smått resonera om framtiden. Deras arbete kräver nämligen inte utomhusvistelse varför de inte tilldelas ransoneringskort för inköp av läderskor. De får nöja sig med ”pappersskor”.

Tänk om vi skulle fara till det rika Sverige. Där kan vi säkert få tag i riktiga skor, riktiga läderskor. Om vi bara kunde få jobb? Det ordnar sig nog, sa min kompis. Och så for vi.

Det är nu inte bara läderskorna som driver dessa resoluta och målmedvetna flickor mot svenska gränsen. Det ligger mycket spänning i luften. Att få komma bort från sitt arbete som kassabiträde därhemma och möta svenskar, att få lämna Finland där alla pratar om kriget och möta ett nytt land, möta Sverige där de aldrig varit tidigare. Språket behärskar de inte, men de vet att vid gränsen på svenska sidan talas det även finska. De stannar några dagar hos en släkting i finska Tornedalen och känner sig för, provar och diskuterar olika tänkbara alternativ, där de kan tänkas arbeta. Det är allmänt känt att det saknas kvinnor i ladugårdarna i svenska Tornedalen, så där finns ju en tänkbar lösning. Men flickorna kan varken mjölka eller göra hushållsjobb, så de är tvungna att skaffa sig praktisk utbildning.

När vi ändå var på så god väg kunde ingenting hindra oss att förverkliga ett jobb i Sverige. Vi gick till en lantgård och deklarerade öppet att vi kunde varken baka eller mjölka kor, men att vi ville lära oss. Bonden gick vår önskan tillmötes och efter en tid blev jag erbjuden plats på gården. Men på stranden mitt emot hägrade Sverige.

Pigvärvare från svenska Tornedalen

Ryktet om Marja-Liisas preferenser för Sverige sprider sig i byn. Då är det inte svårt för pigvärvaren Kummu från en by i svenska Tornedalen att komma rätt, att hitta till Marja-Liisa. Han har nämligen kommit till grannen och berättat sitt ärende. I svenska Tornedalen finns det gott om

hushåll, där frun antingen hade dött, var sjuk eller av andra orsaker inte räckte till för ladugårdens och hushållets många och tunga sysslor. De svenska flickorna vill inte ta över ladugårdsjobb, utan far till södra Sverige, medan männen stannar kvar och hoppas på arbete på närmare håll. De föredrar att bo hemma. Så nog finns det möjligheter för finska flickor att hitta även sin tillkommande bland tornedalska män, upplyser värvarna gärna. Hos grannen vet pigan berätta om Marja-Liisa, att hon visserligen varken kan mjölka eller baka men att hon vill ha ett pigjobb i Sverige.

Marja-Liisa är inte sen att nappa på anbudet. Spänningen stiger inför allehanda nya möjligheter. Hon får åka buss, resan skulle betalas av mottagaren.

Hjärtat bankade av nervositet och upphetsning. Vid hållplatsen stod en lång och kraftig man med häst och släde och väntade på att få skjutsa mig den sista biten till den nya pigplatsen. Något dämpad blev jag när jag upptäckte att mannen saknade ena ögat. Jag tänkte för mig själv:

– Vad har du satt dig i för situation?

Men hemma väntade en trevlig och pratsam husmor med mat, en sorts blodkakor, som jag aldrig hade ätit förut. Receptet avklarades snabbt och trivseln mellan mig och min nya husmor började så smått infinna sig.

Det fanns fem män i familjen utöver gamla farföräldrar. Så småningom lärde jag mig baka och mjölka liksom att utföra andra sorters sysslor, som hör ett litet jordbruk till. Jag var ju stadsflicka och hade ingen aning om vad till exempel höbärgning betydde, i synnerhet inte den på myrängar. Efter första dagens plumsande i dyhål och i ett och annat dike envisades jag inte längre att gå i gymnastikskor. Långskaftade stövlar visade sig vara mer praktiska.

Kummu fortsätter sina framgångsrika värvarfärder. Han kommer så småningom till Riittas hemby, och berättar där om det stora behovet av kvinnlig arbetskraft i svenska Tornedalen. Ja, han går så långt att han väddar till de finska kvinnorna om hjälp. Riitta är sjutton år, en av tio syskon i en fattig familj. Trots fattigdomen vill Riitta inte åka. Hon får stöd av sin morfar som är arg på modern för att hon vill skicka sitt barn till att jobba

i Sverige, men modern tycker ändå att Riitta kan fara och hjälpa dom. Och moster deltar i övertalningen. Och efter några dagar kommer den tilltänkte husbonden tillsammans med sin granne i bil för att hämta henne. Hon vägrar att följa med. Det hjälper dock inte, männen frågar modern, som fortfarande tycker att Riitta skall åka med.

- Du kan väl prova, manade modern på.
- Ja, men jag kommer tillbaka i morgon, hotar Riitta med.

Så far Riitta iväg – till mycket och tungt arbete, ensamhet och stark hemlängtan, känslor av otillräcklighet, besvikelser men också glädjestunder. Åren ger henne snart familj och egna barn tillsammans med en av sönerna i huset.

Också Seija blir värvad. Två män från svenska Tornedalen besöker hennes hemby på gränsen mot lapparnas land och berättar om den svåra situationen med män, barn och kor utan kvinnokraft. För den ene mannen har frun dött och lungsoten härjar svårt hos den andre. Det talas allmänt om att hon nog inte har så långt kvar, att det nog inte skall dröja så länge till innan döden kommer och hämtar henne. Seija har redan före konfirmationen tjänat som barnpiga i Finland. Vid tidpunkten för värvarnas besök pigar hon i ett mindre jordbrukarhushåll med en mindre kobe-sättning. Hon bestämmer sig för att börja ett nytt liv i svenska Tornedalen – som pigas.

Efter en invecklad resrutt i buss och lift i taxi som är på väg att hämta ett brudpar till prästen, skall hon promenera ett par kilometer. Det är en vacker sommar dag. Seija hade varit förutseende och packat ner några smörgåsar i den korg hon bär på armen. Hon sätter sig på vägkanten och äter – och funderar. Vad har ödet i beredskap åt henne?

Seija kommer så småningom till ett par gårdar och känner igen en av värvarna ute på det ena gårdstunet. Igenkännandet är ömsesidigt. Värvaren – husbonden kommer och beklagar sig – han har redan fått tag i en pigas. Lite besviken blir Seija – och känner sig nästan lurad – men hinner inte grubbla över detta för i ladugårdens låga dörr uppenbarar sig en lång man, som viker sig nästan dubbel för att komma ut. Han bär en stor svart vidbrättad hatt och har långa mustascher. Han lyfter på hatten och ropar:

- Ja se här kommer min pigas!

Seija blir överrumplad och en aning missmodig över denna uppenbarelse.

–Inte till en så gammal gubbe! utbrister hon för sig själv.

Men det visar sig vara den andre av värvarna, som hon till en början inte känner igen. Pigplatsen hemma hos honom är fortfarande obesatt, så hon är välkommen. Seija får skjuts på den nye husbondens cykel – på stången.

Seija får sin plats i ladugård och hushåll. Vissa omständigheter gör emellertid att hon byter plats efter en tid, men inser ganska snart att hon förlorar på bytet. Husbonden på det nya stället gör sig nämligen ärenden till ladugården, medan hon utför sina sysslor där. Han blir alltför när-gången för att Seija kan finna sig i att vara hans piga. Hon blir rädd. Hon vill inte ställa upp på att tillfredsställa husbondens sexuella krav – det ingår inte i ”kontraktet” – och tillråga på allt förstöra sitt moraliska rykte. Då är hennes framtid i det nya landet ute, vilket är det värsta som kan hända en redbar finsk piga. Hon mottas med öppen famn i familjen som hon tidigare lämnat. En tid därefter möter också hon den man som hon väljer att leva med, som blir far till hennes tre barn och som hon nu lever en trygg pensionärstillvaro tillsammans med.

Att vara i vägen

Anna blir skickad till Sverige strax före kriget som lillpiga vid tolv års ålder. Värdfamiljen består av tre barn, gammelfarfar, husmor och husbonde, vilken strax efter Annas ankomst hamnar vid fronten. Till Annas uppgifter hör bland andra att sköta om ladugården med 10-talet kor. Gammelfarfar blir snart Annas förtrogne, ger en hjälpende hand när jobbet är extra tungt.

Huset som Anna pigar i ligger nära allfarvägen. En natt kommer det tolv militärer som skall bo i huset en tid. De har att ansvara för gränsbevakningen. Det blir mer arbete för alla i familjen. Anna får springa som en ”främmande gris” för att vara alla till lags, från tidigt på morgonen till sent på kvällen.

Därefter skickades jag till en rödakors-skola i Rovaniemi. Jag stannade där i två månader. Jag stod inte ut längre. Ständigt hungrig och uttröttad av meningslöst och enformigt handarbete, som bestod i att sticka strumpor åt soldaterna. Jag kunde inte förmå mig att stanna där. Hemma var dom arga för att jag kom tillbaka så fort. Men ingen brydde sig om att fråga varför jag inte stannade en längre tid. Jag ville ju berätta om min ständiga hunger, jag stod inte ut med att

stanna kvar. Men ingen hade tid att engagera sig i min situation. Sedan skickades jag till ...

Ja, det är så Anna ser på sin tidiga ungdomstid, att bli skickad hit och dit, att ständigt möta nya människor som det gäller att bli omtyckt av och att anpassa sig till, innan hon själv kan föra sin talan, innan hon själv kan börja orientera sig i den tillvaro, som geografiskt sett omfattar byarna omkring hennes hemby på båda sidor om gränsälven. Hon är född utom äktenskapet, modern har inte önskat henne och detta påverkar hela deras relation, ända fram till moderns död. Då är Anna gift sedan många år i Sverige och mor till tre barn.

Arbete och hunger

Annas berättelse handlar mycket om svikna förhoppningar, om arbete och åter arbete, och om hungern som den ständige följeslagaren. Hon växer fort, arbetar hårt på de olika gårdarna där hon har förhållandevis korta anställningar, ibland bara ett par månader men i vissa fall ett par år. Anställningstiden är ofta beroende av gårdens ekonomi, som inte – trots behov – tillåter att avlöna pigor för längre perioder. Det medför att Anna i likhet med många andra pigor får utföra arbeten som samlats på hög. Det rör sig om städning och tvätt i första hand. Anna berättar med tillfredsställelse om hur hon, då hon äntligen hade fått ordning och rent i ladugården, tvättat av korna deras hängande intorkade gödselkokor, tyckte det var roligt att gå till lagårn igen. Anna kör hem många hölass från uteängar, ensam, ibland tillsammans med gårdens dräng. Med en djup suck säger hon:

– O himmel detta arbete och denna hunger! Det svåraste vad beträffar arbetet var ändå att klippa fåren. Jag kommer ihåg när jag var på en stor gård där dom hade 20-talet får. Jag var så rädd kvällen innan klippningen att jag inte kunde sova. Men det gick riktigt bra. Ett får fick ett litet sår under magen. Det blödde knappast. Men för säkerhets skull tog jag sot från grytbotten och strök på såret för att undvika infektion, och såret läktes snabbt.

Annas självkänsla förefaller vara stark och hon utstrålar värme. Hon känner stark empati för de förfördelade i samhället. Men av och till bryter också bitterheten fram. Hon känner sig så oerhört sviken av vuxna i hennes

omgivning under sina tidiga ungdomsår frånsett morfar som hon kallar "äiji" (fi smeknamn på en gammal gubbe). Han var hennes förtrogne, fåordig och trygg i sitt sätt att vara. Men ingen av de vuxna lär henne hur hon skulle utföra de många sysslorna som piga, hon blir bara tillsagd att utföra dem.

Hon hade så gärna velat utbilda sig. Den obligatoriska skolgången inskränker sig till ett par år, som dessutom måste avbrytas då någon i hennes omgivning behöver hennes arbetskraft. Störst är bitterheten mot modern, som enligt Anna inte brydde sig om henne. Anna får skämmas för sina kläder, som inte ens är rena än mindre hela, när hon går till skolan. Hon minns hur retad hon blev av kamraterna när hon kommer till skolan en dag och har omaka skor på sig. När Anna vid 6 års ålder får en halvbror blir hennes situation än värre. Brodern favoriseras i de flesta av situationerna. Släktingar till Anna har berättat att modern blivit försmådd av Annas far och att hon därför aldrig kunde förlika sig med Anna. Modern kan aldrig älska sin dotter utan låter denna i stället bli föremål för den bitterhet hon egentligen känner för Annas far. Och Anna känner skam över modern, som låter upp sin kammare för främmande mäns nattliga besök.

För Anna, som för många ensamma och övergivna barn finns det en människa, som påverkar hennes självkänsla på ett positivt sätt, som får Anna att känna att hon betyder något för en annan människa. Hon får en av de viktigaste gåvorna att ta med sig i ryggsäcken på livets vandring, tack vare morfar.

När jag en morgon satt och mjölkade öppnades dörren till ladugården och in kom min äiji (i det här fallet morfar). Han hade åkt spark, tio km, för att be mig komma hem och hjälpa honom. Han kände att han inte hade så långt kvar, sönerna var i kriget och sonhustrun som bodde tillsammans med äiji hade så mycket att göra. Jag hade inget val, även om det betydde ett nytt uppbrott för mig.

Annas röst blir varm när hon berättar detta. Det förefaller som om hon kände en stor tillfredsställelse över att han kommer till just henne, hon känner sig utvald och den upplevelsen blir viktig för henne, den stärker hennes självkänsla. Hon är behövd för hennes egen skull. Anna får vara med sin äiji till slutet, som inte är långt borta. Hon vakar med honom och matar honom. Att få hjälpa till vid den sista tvagningen av äiji innebär för

Anna en tacksamhets- och kärleksritual.

Äiji lades på ett sofflock och efter utsjungningen täcktes han över med ett vitt lakan och fördes till rian där han fick ligga fram till begravningsdagen. En man från byn snickrade kistan och målade den svart i det stora pörtet. I denna tillfälliga snickarbod sov jag tillsammans med morbrors fru utan det minsta av rädsla.

Begravningen ordnades med hjälp av skaffning från byborna, som sed var på den tiden. Morbröderna fick några dagars permission från fronten för att följa sin far till graven. Först när begravningsbestyren var över var jag beredd att gå ut som piga igen.

Avbrottet med omsorgen om äiji, hans död och förberedelserna för begravningen ger Anna några dagars avbrott från pigjobbet, en sorts frihet från främlingers krav. Hon får på så sätt också en sorts vila i sig själv med möjlighet till ro och eftertanke, en känsla som speglar sig i Annas ansikte, när hon reflekterar och minns. Det blänker till i hennes ögonvrår, blicken söker sig bort från vår gemenskap vid kaffebordet, rösten förmedlar saknad. Det förefaller som om den varma relationen till äiji blir en källa till styrka och mod att gå vidare.

Såren från moderrelationerna har läkt och ärrat sig. Överlevnadsdriften är starkare än allt annat. När Anna flyttar till Sverige för gott slipper hon i alla fall höra att hon bara är en ”jalkakläppi” (sv utomäktenskaplig unge). Det innebär en oerhörd lättnad och en av de viktigaste positiva effekterna av att flytta till Sverige, att göra sitt jobb som piga i grannlandet. Hon är fortfarande osäker inför människor, som hon är beroende av, eftersom minnen finns kvar av vuxna som svek henne när hon var barn. Detta påverkar länge hennes tillit och framför allt brist på tillit. Alltför snabbt visar hon taggar utåt mot människor som hon saknar förtroende för.

Arjas ständiga flykt

Arja är en ståtlig och välvårdad kvinna några år över åttio. Hon är välklädd och bär vackra smycken. Hon säger sig vara förhållandevis frisk, lite oroligt hjärta – ibland bara. Vi samtalar på svenska och hennes kunskaper i språket imponerar, trots att hon aldrig utbildat sig i någon traditionell skola. Hon talar med naturlig automatik och endast vid enstaka tillfällen slinker det fram ett finskt ord. Hon berättar gärna och utan att tveka. Av och till lägger

sig en skugga över hennes berättelser och förmörkar atmosfären omkring oss. Hon minns sin svåra uppväxttid ...

... jag var bara fjorton år när jag for hemifrån för pappa tog en grannkvinna, en fru som tog hand om barnen ...

När mamma fick sitt sista barn försökte jag klara av det, jag hade korna i ladugården, ved i skogen ... vatten i bäcken och ... hö i ladorna ...

– Så du fick bära vatten ... dra med kälke ...?

– Ja, och till bastun. Mamma låg i ena sängen och lillflickan i den andra. Och det var inte bättre än att dom fick en sån där sjukdom ... och barnsjukdom ... mässling ... jag fick en del men jag fick inte vara sjuk, jag hade korna och fick sköta om dom, bära vatten, sköta om det övriga. Pappa var två mil hemifrån, borta hela veckorna, han jobba på ett vägbygge. Han kunde inte färdas emellan inte ... fanns ingen cykel eller nå sånt.

Nå i alla fall så fick alla övriga nå svårt ... som blå på hela kroppen ... och mörkblå hela kroppen. Lillflickan dog i min famn.

Arja suckar djupt och fortsätter:

– Hon dog på mina knän och jag kände ... hoj! när man river upp allt ... Hon dog den tjugonde juli, morfar den nionde augusti och mamma dog en månad senare ... samma sommar ... juli, augusti, september. Jag var äldst i syskonskaran ...

– Hur gammal var din mamma då?

– Fyrtioett år.

– I bästa åldern ...

– Jaa (Arja suckar djupt) ... och pappa var dum, jättedum, mycket dum. Han var inte snäll varken med mamma eller barnen. Vi fick stryk, mycket stryk ... man saknar han inte nå mycke inte ...

Arja "försvinner" i sig själv för ett ögonblick. Blicken söker sig bort, ut genom fönstret. Svåra minnen tränger sig på, kommer upp till ytan. Ordlösa sveper de förbi. Arja "återvänder" och reflekterar över försoningen som den enda möjliga väg till tröst och förståelse.

–Han hade det nog inte så lätt, han heller ... hårt jobb, fattigdom och sjukdom ... ja det var inte lätt för honom heller ...

Arjas första pigplats blir ändå i närheten av pappans arbetsplats, men hon försäkrar att hon inte hade någon kontakt med honom längre. Några svårigheter med att få jobb har Arja inte. Många vill ha henne, de ser att hon är duktig på att arbeta. Lönen är dock liten, ladugårdarna tungarbetade med förhållandevis stora kreatursbesättningar.

Jag fick vara både karl och kvinna, sköta lagårn och mjölka, skotta gödsel och köra ved och ...

Efter otaliga skovlar gödsel och hantering av mängder med tunga mjölkflaskor på olika gårdar söker sig Arja närmare svenska gränsen – till nya gödselrännor att skotta, till ännu fler mjölkflaskor att hantera.

Och plötsligt lyser hennes ansikte upp. Hon berättar om en bonde som bara hade tolv kor. Där får hon gå på kurser, hon får gå på lantbruksskola. Först får hon dock göra lagårn och sedan gå till skolan. En viktig utbildning är den mejerikurs hon får förmånen att gå.

Där fick jag lära mig att själv ta ansvar ... och jag behövde inte stressa så mycket. När lagårn var färdig fick jag tid över till att spinna och karda.

När våren kommer och med den älvens islossning börjar Arja titta över till Sverige. Det lockar. Många skryter över det så mycket, det var så bra där. Då säger Arja till sin väninna:

– Hör du du, skall vi fara och se om vi inte får nåt jobb på andra sidan?

I Sverige väntar mjölkstinna kor, kor som behöver hö och torrströ att ligga och idissla på, gödsel som skall skyfflas ut genom gödselgluggarna. Jobb saknas inte.

I sitt sökande lämnar Arja snart Tornedalen och hamnar i svenskspråkiga bygder nära kusten. Hon träffar den man som hon ganska snart gifter sig med. Och då är det som om den stora oredan i hennes liv bryter ut. Mannen drabbas av en svår sjukdom och får i Arjas berättelser karaktären av barlast mer än som hjälp och stöd och ännu mindre som främjare av det gemensamma hemmets ekonomiska situation. Arja byter verksamheter ofta. När hon inte är anställd av kafé- och restaurangägare driver hon egna företag i liknande branscher. Hon köper också gård och bedriver jord- och

skogsbruk. Hon tar hand om vinddrivna ungdomar. Hon sköter om andras små barn. Hon äger olika hus, bland andra fritidshus, av och till. Hon låter bygga sig en villa och tar stor del av ansvaret för dess färdigställande.

Hon skiljer sig så småningom från sin man, som dock vill utnyttja hennes bostadsförmåner. Han behöver ju någonstans att bo. En ny man väntar i kulisserna men han kan inte överge sitt alkoholberoende varför Arja väljer att leva utan honom.

Arjas berättelse framstår bitvis fragmentarisk och stundtals ganska strulig. Kanske är det inte så lätt att återge ett långt och innehållsrikt liv i kronologisk ordning och det är ju inte heller nödvändigt. Pusselbitarna bildar ändå en helhet, må vara ganska brokig – men ändock. Livsväven innehåller många mörka inslag. Det är framför allt mycket arbete, ständiga projekt för att klara av de ekonomiska kraven, ett oroligt sökande efter bättre villkor. Där finns inslag av sorg och besvikelser, känslor av att ha blivit hunsad i synnerhet i äktenskapet av sin man och hans släktingar. De ljusa hågkomsterna är få och har svårt att komma till sin rätt i minnenas väv i den aktuella stunden. Hon gör ingen hemlighet av att hon ångrar valet av partner, hon hade ju så många fina erbjudanden. Fina, stiliga och även rika män. Och så blev det han!

– Varför?

– Jo, myndigheterna i Finland började kalla hem kvinnorna, att de skulle återvända hem efter kriget. Jag blev rädd, för jag ville inte tillbaka till det jag en gång hade lämnat. Det gjorde att jag fick bråttom att gifta mig. Och att det blev han ... ja, vi var länge bekanta, vi var ute och promenerade och så ...

Sin far kunde Arja inte välja, men måhända hade fadern ett osynligt finger med i spelet när Arja valde sina manliga medvandrare under sin brokiga och slingrande livsbana.

I DET RIKA SVERIGE

Den nya pigplatsen

Raili sitter länge med kappan på i det stora pörtet.

Barnen sprang nyfiket omkring mig, tittade på mig. Herrgud! Vad har jag gett mig in på? Modern hade dött av barnsängsfeber och

lämnat nio barn av vilka den yngsta var fem år och den äldsta i Railis ålder. Men att barnen var så många, att familjen var så stor – det hade han aktat sig för att avslöja för henne. Vem vet om hon skulle sitta här nu som tänkt piga i huset och dessutom fem kor i ladugården?

Raili begrundar för en kort stund sin situation. Hon har svårt för att le när husbonden kommer in efter att ha selat av hästen och lett in den i stallen. Han har mött henne vid bussen med häst och släde. Han är en ståtlig karl och det har redan smugit amorösa känslor mellan Raili och honom. Men nu känner sig Raili lurad och relationen får en ordentlig knäck.

Om jag ändå hade haft min mor i närheten – eller min syster.

Känslor av ensamhet väller över henne, trots barnens spring omkring henne med frågande blickar. En främling är hon i en främmande familj i ett främmande land.

Vi träffades nära gränsen där husbonden var inkallad till beredskaps-tjänst. Jag hade redan plats i ett litet jordbrukarhushåll och egentligen hade jag börjat anpassa mig till tornedalska förhållanden, när han kom in i bilden. Riktig stilig var han i militäruniform.

Nu, drygt femtio år senare, sitter Raili som änka efter husbonden, som hon sedan gifte sig med. De fick två barn tillsammans, båda är nu utflugna men kommer hem och hjälper henne med att hålla huset i beboeligt skick. Pensionen räcker till de allra nödvändigaste, hon har ingen ATP. Också hon vet berätta om arbete.

Jobbigast var till en början ladugården med kor, kalvar, får och varje sommarsäsong en gris. Att klippa får var ett extra krävande företag. Man var ju så rädd för att göra fåren illa, en del får kunde sparkas och trilskas och då kunde det alltför lätt hända att man oavsiktligt klippte ett jack i skinnet. Svetten lacka, fåren bräkte och tårarna strömma nerför kinderna. Husbonden ville egentligen hjälpa till, men vågade inte riktigt för grannar och bekanta. Det var ju närapå skamligt för en man att utföra kvinnojobb och ladugården var en kvinnlig domän oavsett vilket arbete där utfördes, tungt som lätt.

Men han kunde ibland göra rent tidigt på morgonen, innan någon kunde se i mörkret att han gjorde ärenden till ladugården.

Jag hade aldrig sytt kläder förr, så min förfäran kände inga gränser när husbonden kom hem med en packe flanell och sa att det var till underkläder för männen och barnen i familjen. Jag skulle alltså sy underkläder, något som jag inte visste hur man gick tillväga med. Men jag kom på att man kunde sprätta upp en använd skjorta, använda delarna som mönster till att klippa efter och sy ihop med gamla skjortor som förlagor. Sen var det inga problem. Det tog lång tid innan första packen var förbrukad till kläder, men träningen befordrade snabbhet och kvalité. Jag sydde till och med om en gammal skinnjacka till handskar, som husbonden använde i flera år. Och klänningar till flickorna till examensdagen blev omtalade av grannarna för att de var så fina.

Så visst blir hon populär bland flickorna i familjen och deras kompisar. Stoltheten över att minnas och berätta om hur duktig hon var färgar kinderna röda och får ögonen att stråla på Raili. Men arbetsamt var det för det mesta, försäkrar hon flera gånger

En ny piga i byn

Det är alltid en händelse av det positiva slaget när det kommer en ny kvinna till byn. Hon är finska och som regel en piga, åtminstone i början, innan kärleken väcks och dess kraft binder henne till någon av byns eller bygdens unga män eller änklingar. Då är också nyfikenheten på topp och redan första kvällen kommer det många bybor, mest män, för att bekanta sig med nykomlingen och skaffa sig en bild av henne, liksom registrera in hennes kvaliteter. Och så kommer ryktet i byn i gång. Uusitalos har fått en riktigt trevlig flicka men hon har något fel på ögat, hon är nog enögd, hon är alldeles röd i ena ögat. Vad man kan förstå är hon blind på det röda ögat.

Sanningen var den att jag hade råkat få en kviststöt i ögat uppe på en mörk kallvinda ovanpå ladugården varifrån jag skulle hämta en ris-knippe åt fåren. Ögat hade smärtat så jag blev tvungen att besöka läkare och allt detta hände dagen innan jag skulle resa till min nya

pigplats. Läkningen gick fort, mitt utseende normaliserades och jag blev snabbt populär såväl bland kvinnor som män i byn. Men jag var nog lite generad att det var en så stor nyhet att jag kom till byn ... jag följde husmor till ladugården för att åtminstone för en stund komma ifrån de granskande blickarna.

Hon hade annars inte behövt gå till ladugården redan den första kvällen i enlighet med bygdens oskrivna lag.

Erfarenheter av intresserade bybor delas av många kvinnor. Mest besvärande och främmande, i synnerhet för en kvinna från södra Finland, är män som kommer in, sitter en stund och går utan att säga någonting.

Men det var nu en sådan sed bland många andra så det var bara att anpassa sig även till den.

Så konstaterar kvinnan lakoniskt.

Man är ändå bara en finne

På olika sätt får de unga kvinnorna klart för sig att det ändå är något mindre att vara finne än svensk, att folk ser ned på dem. Emma säger sig inte vara drabbad själv direkt men berättar att här och i angänsande byar har de nedvärderat allt det finska.

– På vilket sätt ... har de sagt något?

– Ja, inte direkt ... inte åt mig i alla fall. Men känslan har alltid funnits där ... att de ser ner på oss. Att min man och hans bror, båda betraktade som välbärgade och respekterade män av byborna, gifte sig med kvinnor från Finland, var högst förvånansvärt och under deras status. Det fick jag höra ofta. Och en kusin till min man sade om sin bror att han hade gift sig med en svenska, som är som hon är, men hon är i alla fall inte från Finland. Såna saker har man fått höra ibland.

– Hur kändes det?

– Nå ibland var det så ... ibland var det så ...

Orden tryter, rösten tystnar för en stund. Sen fortsätter Emma:

Man blir van. Man slutar bry sig när man blir äldre. Som yngre blev

man sårad. Jag minns när jag var ny i huset och när grannens hustru hade gått till ladugården hade hon sagt att jag måste väl ta på mig förkläde nu när grannen har en fru från Finland. Det var ämnat att såra mig.

Vi måste också ha hjälp hemma när barnen var små och min man jobbade i skogen. Vi hade en ganska stor djurbesättning. Vår piga fick ofta höra av byborna att nu håller sig en piga med pigor (Emma hade ju själv varit piga en gång). Det kändes otrevligt. Men nu har ju attityderna förändrats till det bättre. Här finns så många finska kvinnor ... och svenska kvinnor gick ju inte till ladugården.

Extra känsligt kan det vara för den finska pigan, som förälskar sig i en pojke från byn och han tar med henne som sin hustru hem till sina föräldrar. Detta innebär ibland gemensamt hushåll under en tid, tills det blir råd och utrymme för eget hushåll för det unga paret. När relationerna av någon anledning kärvar till sig under dagens gemensamma arbete, händer det alltför ofta att pigan av sin svärmor påminns om sin finska bakgrund 'Sie suomalaisen' (du finne, uttalat på ett lite nedvärderande sätt), minns en kvinna, om det ändå hade hetat suomalaisen (finne, uttalat på ett riktigt sätt), hade det varit lättare att acceptera. Den första varianten klingar illa, i den finns så mycket av nedsättande och förtryckande känslor, ungefär som "tro inte att du är något". Det förekommer också påminnelser om de fattiga villkoren de har lämnat och om att de nu får njuta av de svenska feta köttgrytorna. De bör visa tacksamhet. I verkligheten är köttgrytorna inte särskilt feta ens i Sverige på den tiden och synnerhet inte på

de små jordbruken i glesbygden, som till exempel i Tornedalen. Lönerna som erbjuds de finska pigorna är därefter.

De bittraste upplevelserna förefaller vara i relationerna till en ny eller blivande svärmor, som tydligt visar sitt ogillande inför det faktum att hon är på väg att förlora eller just har förlorat sin son till en finsk flicka. Det går att överse med giftigheter till en början, de uppvägs av starka kärleks-känslor till den svenske mannen – sonen, men hos många finns de kvar som en barlast in i äktenskapet. Rädslan för att inte vara värd föremålet för kärleken skapar misstankar och oro. Sårbarheten är extra uttalad då. Och den nedvärderade finska bakgrunden fungerar som en ytterligare pålaga till enskilda individuella brister i självkänslan.

Allt vad min svenska svärmor kritiserade kändes väldigt bittert. Det känns faktiskt fortfarande och påverkade vårt förhållande. När jag under vår förlovningstid fick ett jobb i Helsingfors och skulle åka dit sa min svärmor 'hoppas du hittar någon där'.

Sådana elakheter trängs undan för en viss tid men fräter obönhörligen som syra fram till ytan och får förkrossande konsekvenser för många relationer. Det är inte en fördel alla gånger att svärmor också har sina rötter i Finland. Tvärtom kan hon uppleva det som ett misslyckande att ytterligare en finska kommer in i familjen. Naturligtvis förblir detta inte någon hemlighet för sonhustrun. Svärmodern har övertagit omgivningens negativa attityder till finnar och utsätter den nya familjemedlemmen för samma kränkande behandling som hon själv en gång drabbades av. Kvinnan, svärmodern i det här fallet, blir på så sätt sin egen förtryckare.

Det förefaller vara allmänt så att en människa granskas aldrig så noga som när hon är på väg att genom äktenskap upptas som medlem i en familj, oavsett nationalitet eller annan framträdande grupptillhörighet.

Det händer också att de inhemska grannkvinnorna har behov av att förringa de finska pigornas arbetsinsatser. Något främmande och osäkert har kommit in i byn, man vet inte riktigt hur man skulle förhålla sig till det. Det söndrar bybornas trygga vardag och rubbar deras ordning, det invanda. Måhända är det svårt att med bibehållen självkänsla se och erkänna dessa arbetsamma och duktiga, kanske till och med duktigare kvinnor. De blir till ett hot för kvinnorna i byn. För att bevara och höja sin egen självkänsla blir det viktigt att göra de finska kvinnorna mindre. Där språket är fattigt på valörer och orden inte räcker till, tar man till det värsta ord man vet och det är – hora.

Det är inte ovanligt att kvinnor, som arbetar som kockar åt skogsarbetare i någon barack så långt från byn att de måste bo hemifrån veckovis, blir föremål för liknande elakheter. De är i regel självständiga och duktiga kvinnor, inte sällan finska, som vågar bryta mot gängse uppfattningar om hur och var en kvinna skall vara. För det mesta är de också starka nog att stå oskadda i en storm av förtal och misstänkliggöranden. I många fall är de tvungna att av ekonomiska skäl åtaga sig jobb som kockar.

Språket – ett kainsmärke

För de kvinnor som väljer att söka sina pigjobb i södra delen av länet, i enspråkiga svenskbygder, finns inget annat val än att fortast möjligt anpassa sig till det svenska språket. Dels på grund av att kommunikationen kräver detta, dels också beroende på negativa attityder till deras finska. Så länge finskan är alltför framträdande blir den för många ett kainsmärke – ett tecken på ett lovligt föremål för olika sorters kränkande behandlingar.

Det var inte roligt att höra att finnar är såna som super och för vilka kniven sitter löst. Det finns händelser man aldrig glömmer ... Jag hade varit till affären och gick hem på en skogsväg, en genväg. Jag överraskade två pojkar, som jobbade med någonting, med att hälsa på dom och råkade helt ofrivilligt skrämma den ene. När jag hade passerat, vände denne om och sa: "Och så var det bara en finnjävel". Jag fick den känslan att i deras ögon är man ingenting värd. Det var mycket obehagligt. Sådana händelser har gjort att jag utvecklat en känsla av att svenskarna ser ner på oss finnar. Vi behöver ju inte dölja sanningen, visst super finnarna, men det gör ju andra också.

- Men nu när du har lyckats så bra, har du kommit över den här negativa känslan av att vara finne?
- Nej, det har jag inte. Jag hoppas att jag inte har fört över den till mina flickor, att dom är fullständiga svenskar.
- Kan du tala om hur du tänker när du möter svenskar?
- Nej, jag kan inte förklara. Om jag kommer med i en grupp med svenskar så känner jag att jag är mindre värd än dom. Och det är inget fel med svenskarna, dom pratar med mig och är så bra mot mig, kommer och hälsar på. Jag vet inte varför jag är sån ... men det är min personlighet ...

Beträffande brännvinet så visst smakar detta även männen på den svenska sidan av Tornedalen. På lördagarna är bastun självklar för alla och efter den en rejäl fylla för en stor del av männen i de aktuella byarna⁴. De samlas hemma hos någon och i stor hemlighet om innehållet i glasen begås supargillet. Brännvinet från systembolaget är både dyrt och svåråtkomligt och då är enda utvägen att tillverka det själv. Beteendet överraskar många finska kvinnor. Och till detta kommer bakrusets effekter i form av irritationer och dåligt humör, som ibland tär hårt på den äktenskapliga lyckan. Då uppskattas och beundras ett nyktert beteende extra högt. ”Han varken rökte eller drack”, berättar Sirpa om sin man, ”därför blev jag förtjust i honom ...”

Ömsesidigt vänskapande

Om det tidvis är kärt i vissa relationer hindrar detta naturligtvis inte att det också utvecklas nära vänskap mellan finska och tornedalska kvinnor. De förra smälter in i byagemenskapen, de hälsar på hos de senare, byter kunskaper och erfarenheter och blir i många fall varandras förtrogna. De unga finskorna får i många familjer en rättmätig erkänsla och deras arbetsiver uppskattas av framför allt äldre tornedalskvinnor. Emma tycker att hennes svärföräldrar var kloka, som kunde värdera hennes insatser utan att förlora sin egen prestige.

Kvinnorna kan sitta och diskutera skillnader i språkliga uttryck, seder och bruk, byta recept på matbröd och kaffebröd och andra anrättningar. Korna är ett ständigt återkommande samtalsämne, i synnerhet då en ko har råkat ut för sjukdom av något slag. Vägen till veterinären kan vara lång och besvärlig och förenad med många hinder. Då är goda råd efterlängtrade och högt värderade oavsett om de kommer från en finsk piga eller en svenska granne. De behöver varandra. Den långvariga och livliga kommunikationen länderna emellan har bidragit till att många familjer också är släkt med varandra.

Och man lånar ofta saker av varandra. I synnerhet när en mattväv skall sättas upp. Då blir det till att erinra sig om vem som senast har lånat spännträet. Och vem har måntro kammen till mattväven i sin ägo? ”Mina

⁴ Beträffande dryckesvanor säger man i Tornedalen att man har tagit; t ex Jag har tagit så jag kan inte köra bil; jag hörde i telefon att hon hade tagit osv. Av någon anledning utesluts ordet brännvin. Det är tabu, onämnbart. Som om själva benämningen skulle straffa uttalarerna.

solvnotor finns hos Hulda, men hon är färdig med sin väv så jag kan skicka småflickorna efter dem”, kan det heta. Det till vissa delar avvikande språket avslöjar kvinnornas finska bakgrund. Språket gör dem ibland till offer, men de kan också med humorns hjälp, spela små spratt med byns inhemska kvinnor. Marja -Liisa berättar hur hon fick till uppgift att gå till grannen för att låna en tratt.

På vägen dit tänkte jag ut hur jag skulle skoja med gårdens husmor. Jag kom in och bad att få låna en ”suppilo” (sv tratt, i Tornedalen säger man ”tratti”). Det främmande ordet besvärade grannfrun, som dröjde med att svara och plockade med grytor och pannor. Jag vill låna en ”suppilo” repeterade jag. Då äntligen svarade grannfrun:

– Det ska säkert gå bra om jag bara visste vad ”suppilo” är för något.

Språkförbistringen vänds till muntert samförstånd och ärendet blir uträttat.

I regel utgör språket inga påtagliga problem för kvinnorna i byarna i Tornedalen. Många av kulturyttringarna känns naturliga och hemtama. Detta gäller speciellt för de finska kvinnorna som kommer från den finska Tornedalen och Lappland, medan skillnaderna kan vara påtagliga för dem som kommer från södra Finland. Gemenskapen och trivseln stärks av att de finska kvinnorna är ganska många i de flesta av byarna, de har mycket roligt tillsammans och fungerar som ett mentalt stöd för varandra. De kan tala ut hos varandra och de vet att deras arbetsinsatser är betydelsefulla. Många av byarna hade dött ut om inte de finska kvinnorna hade kommit dit och arbetat och dessutom gett liv åt en ny generation.

Militärerna kom med dansglädjen

Att militärerna under den här aktuella tiden utgör ett uppskattat inslag i det tornedalska samhället berättar många kvinnor om. Emma, som är väldigt ledsen första tiden i Sverige och längtar hem inser ganska snart att hemma i Finland är dansplatserna tomma, männen är ju i krig. Och här känner hon inga. Första julen är tung. Men sen kommer militärerna till gränsen. Det är militärer överallt. På svenska sidan finns det soldater från södra Sverige.

– Var det fina killar?

– Ja, och det var gubbar också. Jag börja gå på dans, på barackdans i grannbyn. Jag tyckte mycket om att dansa. Jag cyklade fast vädret var kallt. Man hade ju förstås problem med språket.

Emma fortsätter:

En gång åkte vi hem i taxi, en gengasbil som strejkade på vägen. Det var nästan morgon innan vi kom hem. Jag var så trött när jag mjölkade så jag nästan somnade under mjölkningen. Och min husmor var så förstående så hon tyckte att det nog var bäst att jag gick och la mig efter det att jag gjort färdigt i ladugården. Och visst smakade sömnen den gången.

Min husbonde skojade och menade att jag inte behövde åka till grannbyn och dansa:

– Friarna kommer hit efter instinkt och sätter sig på spiselkransen och väntar på dig och vill träffa dig.

Men jag ville allt vara med och ta initiativet själv.

Dansernas glada minnen får Emmas kinder att blossa av värme och känslorna att svalla. Hon ler och ger mig en blick av underförstådd ungdomlig spänning och sensualitet. Nästan som att ”Du skulle ha varit med”.

Att kallas för hora är ytterst kränkande

Otvetydigt utgör militärernas närvaro en källa till glädje och spänning för såväl svenska som finska flickor. Byarnas pojkar däremot är nog inte alltid så glada över att behöva dela på flickornas gunst med unga soldater, vackra och tilldragande i uniform. Soldatuniformen förlämnar dess bärare en helt annan status på den tiden än den gör i dag. Detta gäller speciellt om den har tecken på befälsrang även om denna är av lägre grad. För flickorna är det extra roligt att promenera ute i samhället i synnerhet på lördags- och söndagskvällarna. Då lever samhället upp. Då sitter det mer folk än vanligt på kaféer och andra publika ställen.

Så är det också för Anna, som arbetar i en by utanför samhället. Hon är inte glad åt männen från byn, som hon tycker är uttalat råa i sina attityder mot nyanlända finska flickor. De gör tydliga anspelningar på sex, vilket sårar Anna djupt. Hon får många gånger uppleva att för dem förefaller en ung finsk kvinna vara ett lättfångat byte att tillfredsställa sina sexuella behov med.

”Det är bara att baxa dom i sängen”, trodde de. Då kändes det skönt att kunna hämnas på dem, att retas med dem, genom att promenera ute med militärerna och demonstrativt visa att världen hade mer att bjuda på än de oborstade och ohövliga männen från byarna.

Men skadeglädjen har ett pris. Det är då de får höra de kränkande och djupt sårande orden: horor. Det är männens reaktion på att de trängs åt sidan av dessa förhatliga militärer. Männen vet att det ordet tar på kvinnorna, att det ordet är det värsta som kan uttalas om dem – och mot dem. De vet att kvinnornas rykten som hederliga och ärbara är något av det viktigaste de har med sig när de söker nya jobb eller sin lycka på den äktenskapliga marknaden. Så det kostar på att visa sitt intresse för män utanför byn, i synnerhet för militären. Det har ett högt pris, ibland för högt. Det kan drabba den unga finska kvinnan med social uteslutning, en process där också inhemska och i äktenskap redan etablerade finska kvinnor aktivt kan medverka. Männen visar att de har kontrollmekanismerna i sina händer. Att en man har extra god framgång hos kvinnor och gör bruk av den, förlämnar honom ett rykte med positiv nimbus, medan en kvinna med motsvarande egenskaper förses som regel med en kronisk stämpel av förnedring.

Hämndens sötma

Pigornas möten med svenska militärer är dock inte alltid av det positiva slaget. Många av dessa uppför sig på ett överlägset och snusförnuftigt sätt. Hilka pigar en tid på en gård som hyr ut ett hus åt svenska militärer, som hade till uppgift att vakta gränsen mot Finland. En av dem är otrevlig, han är från södra Sverige, berättar Hilka.

Han hade alltid negativa benämningar på oss, ”finniä” och skällde på oss. Han var mycket högfärdig och trodde sig vara bäst i alla lägen, även jämfört med de övriga militärerna. En gång åkte han i väg för att fria. Vi tjejer blinkade åt varandra lite illmarigt och tänkte att nu har vi vår chans. Han skall mötas av en överraskning när han kommer hem i natten. Vi lindade en sådan där gammaldags flugfångare – en pappersremsa med tjära på som gjorde att flugorna fastnade på den och dog – på handtaget till dörren. Den sena hemkomsten kunde han inte hemlighålla, han svor och skrek. Han hade väldigt

svårt att göra sig av med tjärremsan, som fastnade inte bara på händerna utan också på finkläderna. Hans humör var inte alls på topp på morgonen när han mötte flickorna.

Mindre förargliga var de yngre militärernas rackartyg med flickornas cyklar, som ibland var upphängda i gårdens brunnssvängel, när flickorna skulle i väg för att dansa. Det strecket fick de sota för. Flickorna hämtade den båt som pojkarna hade farit över till finska sidan med för att gå på dans. Pojkarna fick ropa och hojta och böna och be en lång stund i natten innan flickorna for över med båtarna för att erbjuda dem skjuts tillbaka till svenska sidan.

En soldat sätter krokben för Hilka som bär på en stor gryta med soppa, och hon får bassning av husfrun för den förlorade desertten. Men soldaten får en hink iskallt vatten över sig och hinner knappt byta om till torra kläder före vaktombytet.

Kvällarna kan bli långa, fritidsaktiviteterna begränsar sig till kortspel och olika påhitt att lura och roa varandra. Flickorna klär ut sig en kväll till finska män och går på byvägen med säck på ryggen. Hela förläggningen väcks, pojkarna från södra Sverige är påtagligt rädda. De vet ju inte riktigt vad finnarna kan hitta på, förhållandena är ju inte riktigt bekanta.

Han vill kontrollera och bestämma över henne

I många byar är de finska kvinnorna angelägna om att studera svenska. De vill gärna få kontakt med barnens lärare, som inte sällan är enspråkig, svensk. De vill också kunna diskutera med veterinären, eftersom det i första hand är kvinnan som vet vad som felas kreaturen när dessa är sjuka. Besök hos läkare innebär så gott som alltid att man måste kunna svenska varför samtalen med denne ofta sker via tolk. Därför är kvinnorna inte nödbedda att delta i kurser i svenska, som på den tiden arrangeras av olika studieförbund liksom folkhögskolor i trakten.

Något överraskande kan man finna att männen i många fall hindrade kvinnorna att utveckla svenskan – inte sällan med benäget bistånd från sina mödrar, det vill säga kvinnornas svärmödrar. Sirpa berättar att hon bjöd in en finsk kvinna från grannbyn att komma med på en lektion för att känna sig för om hon kunde tänkas delta i kursen. Kvinnan kom – men hon var

så nervös hela tiden, rädd för att hon inte skulle hinna hem före sin man. "Det blir ett Herrans liv om jag inte är hemma". Också andra kvinnor riktar ständigt ängsliga blickar mot vägen för att försäkra sig om att mannen inte är hemma före dem. En kvinna ber om stöd av gruppen, att följa henne hem så att hennes man inte vågar skälla ut henne. Det händer också att svärmor ställer sig på sonens sida och hjälper till att visa deras gemensamma missnöje och lägga alla möjliga skuldkänslor på sonhustrun för att denna har stannat borta till sent på kvällen. Händelsen rekapituleras av Sirpa.

Men då skällde vi ut svärmodern. "Först har hon gjort dagens sysslor och sen försöker hon lära sig svenska, hon behöver ju det, ni vet hur viktigt det är för henne att kunna det". Svärmor satt i gungstolen och såg ut som stormen själv.

Då händer det inte bättre än att Sirpa själv råkar ut för liknande övergrepp. Hon kommer hem ovanligt sent eftersom hon tillsammans med några andra kvinnor från svenskkursen har följt hem en rädd kurskamrat. Hon berättar:

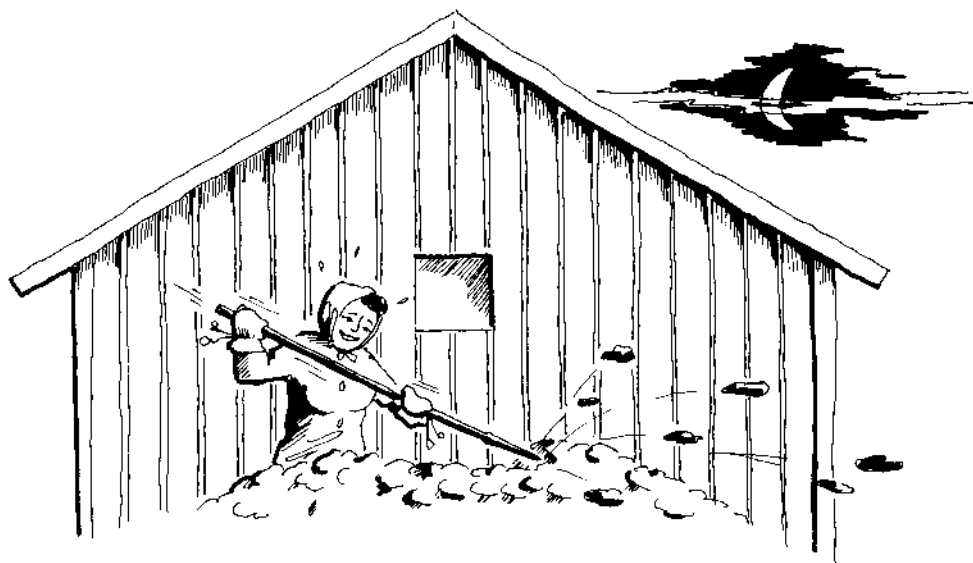
Min man hade gått och lagt sig och var mycket arg.

– För att du har varit borta till så här sent så får du själv gå ut på gödselstacken, du vet att den behöver skottas, domderade han argt. Du vet var järnspetten och spaden finns. Det är bara att sätta igång.

– Det går alldeles utmärkt. Du behöver inte vara där, svarade jag.

Jag drog på mig overallen och ladugårdsstövlarna och gick till gödselstacken bakom ladugården. Jag fick nog lite extra energi av tanken på att jag skulle minsann visa att jag kunde. Det var ju inte första gången. Det var vackert månsken, absolut stilla. Endast ett och annat pustande från de idisslande korna i ladugården hördes, liksom framhävde stillheten. Även den minsta rörelsen ljud i kylan och jag blev förskräckt av den starka klangen från järnspettet när jag med all kraft stötte det i den frusna gödselstacken och bände loss den första gödselkoken. Ingen människa syntes till. Jag blev varm av det tunga arbetet. Men jag kan inte förneka att arbetet under de här omständigheterna

gav mig en viss känsla av lust. Jag hackade och grävde till långt in på natten. Gödselkokorna flög lång väg och gropen blev djupare och djupare. Gropen räcker nog till att mocka ett par dagar igen, konstaterade jag belåtet för mig själv.

Min man hade svårt att tro att jag hade fixat det, ett jobb som egentligen var hans. Det var ju karlgöra. Något erkännande fick jag dock inte. Det var viktigare att straffet tog ordentligt, som han hoppades, straffet för att jag hade varit på svenskurs och haft roligt.

Sirpa är starkt medveten om att kvinnorna inte fick vara hemifrån på kvällarna därför att männen var rädda för att kvinnorna skulle bli för självständiga och kanske till och med duktigare i svenska än vad de själva är. Männen vill kontrollera kvinnorna. De vill visa sin makt. I många relationer händer det också att den finska kvinnan blir bättre i svenska än den tornedalske mannen. Det är hon som efter en tid blir "sekreteraren" i familjen, fyller i blanketter och tar kontakter med myndigheter.

Nu femtio år senare har kvinnorna i allmänhet en tryggare ekonomisk situation genom möjligheter till arbete utanför hemmet och därmed egen lön. Hon har på så sätt fått mer makt över sitt liv. Kan detta ha påverkat relationen i äktenskapet?

- Ja, jag tror det, anser Marja-Liisa. Levnadsstandarden har ju stigit för hela familjen. Hela familjen har ju nytta av det.
- Tycker mannen om att kvinnan har egen börs?
- Jag tror nog att det går ganska bra. Vad jag har hört finns det ju inte anledning för honom att gnälla som förut – makten blir jämnare fördelad.

Svenska enligt naturmetoden

Men alla har inte tillgång till kurser i svenska anordnade av samhället. Då gäller det att hitta på andra utvägar som till exempel att läsa svenska per korrespondens via en brevskola. Den metoden väljer Vieno, som är på väg från Tornedalen och har jobb som piga i ett litet jordbruk några mil från gränsen.

Den fick jag bekosta själv, men den var inte så dyr. Jag hade tur på ett sätt. Husbonden var handikappad på grund av en benskada och hade svårt att förflytta sig. Han satt mest på kökssoffan på dagarna och han blev en mycket god lärare för mig. Han lärde mig vad sakerna hette på svenska, hur jag på svenska skulle beskriva vad jag jobbade med på dagarna. Så lärde jag mig att klä mina tankar och erfarenheter i nya ord, nya ljud och läten som till en början kändes så obekanta för tungan att denna närapå gick vilse i munnen. Den kändes stel och klumpig. Att säga ”skratta” och försöka få med alla konsonanterna i början av ordet, alla tre, kändes motsträvigt i början.

I finskan är man sparsam med konsonanterna i synnerhet i början på ord, så skratta blir lätt ”ratta”. Det är inte lätt för en finstalande att säga ”tyst” med svenkt t och y, det blir ”dust” innan musklerna i munnen har hittat sina rätta positioner och läpparna kan forma den lilla springa mellan tänderna som det svenskklingande y-et kräver. Finskan saknar ett sådant ljud. Ja, nog kan tungan många gånger kännas som ett ovilligt köttstycke som rör sig i en främmande rymd. Ordmelodierna åker berg-och-dalbana i svenskan eller så åker de kana rakt fram, och rätt vad det är gäller det att hastigt göra stopp där man minst anar det. Men med daglig träning börjar tungan hitta allt bättre och de svenska ljuden börjar låta som en torne-dalings.

Brevskolan lärde mig att komma igång med att skriva på svenska. Svenskkunskaperna kom väl till pass för efter en tid flyttade jag till kusten till en storbonde. Jag ville tjäna bättre och stödja min familj i Finland ekonomiskt. Där var behovet av allehanda varor stort, framförallt mat och kaffe och jag ville kunna hjälpa dem genom att då och då skicka paket med olika förnödenheter. Till min bror, som låg vid fronten, skickade jag cigaretter.

Spela teater – ett kvinnogöra

På 50- och 60 talen är det vanligt i småbyarna att samla ihop pengar till utebelysning. Utöver lottförsäljningar och auktioner spelas det teater till vilken publiken får betala inträde. Vem står för rollprestationerna? Inte är det män annat än i sällsynta fall. Kvinnorna svarar för såväl kvinno- som mansroller. De skriver manus, de diktar visor. Det händer också att de tar tillfället i akt och ger männen en och annan känga, framför allt för deras förkärlek för brännvin, som konsumeras vid gemensamma lördagsträffar med bakrus som följd. De spelar också Aleksis Kivis ”Förlovningen”.

Tyvärr ställde inga män upp så vi kvinnor fick förstålla våra röster och invagga publiken i tron på att de framför sig hade en riktig Eero, Juhani och Lauri. Manskläder och lite sot från spisen fick utgöra rekvisita för att göra rollerna trovärdiga.

Vi diktade visor och en gång sjöng vi dem i hawaiisk stil, med palmer och vackra blommor i håret – tänk om det funnits video! Men männen vågade inte ställa upp. De var så rädda för att göra sig löjliga och förlora sin värdiga manlighet. Det är djupt olyckligt för byns utveckling, för mycket av sådana attityder lever kvar än i dag.

Männen har fortfarande en tendens att betrakta arrangemang, igångsatta av kvinnor, som barnsliga.

Detta utgör förmodligen en bidragande orsak till att män och kvinnor är åtskilda i de flesta aktiviteterna. Kvinnor bakar, virkar, stickar och väver och skänker produkterna till försäljning, för att också på så sätt öka intäkterna till byns gemensamma insamlingsprojekt. Även deras vardag är olika. Kvinnor ägnar sig åt hushållsarbeten och tar hand om familjen med alla dess omvårdande sysslor. På fritiden, den lilla som ändå finns, går de till varandra. De går på sykurser, de lär sig det svenska språket i förvisning om

att kunna uttrycka sig på svenska som är ett behov i det svenska samhället
– även om detta är Tornedalen.

- Men vad gjorde männen på lördagskvällarna?
- Efter bastun gick de hem till någon och drack brännvin.
- Men var det inte svårt att skaffa sig brännvin med tanke på det förhållandevis höga priset men också av praktiska skäl. Systembolaget hade väl inte så många utlämningsställen i glesbygden?
- De brände själva. De drack hembränt. Det hörde till den generationen att dom söp.
- Men var ni kvinnor aldrig med?
- Nej, jag har aldrig hört talas om att kvinnor skulle ha deltagit i männens supargillen. Jag hade aldrig smakat brännvin när jag gifte mig och flyttade till hans by. Deras vanor med lördagsdrickandet kändes väldigt främmande för mig.

Det är emot alla vedertagna normer att kvinnor gör männen sällskap vid dessa lördagsträffar. Alla män dricker heller inte. Læstadianismen har vunnit många själar i tornedalsbyarna under den aktuella tiden. Därför finns det många nykterister. Men bilden av de lördagsfestande männen påminner läsaren igen om det segregerade samhället vad beträffar kvinnor och män. Detta gäller således inte enbart de rutinmässiga arbetsuppgifterna. Männen lever även under en stor del av sin fritid i sin värld, till vilken kvinnorna inte har tillträde och inte heller har, som det förefaller, något intresse av att vilja gå in i. Men samtidigt, det måste tillstås, lever ändå människorna nära varandra trots de skilda könsrollerna. Vardagens sysslor skapar en viktig gemenskap. Allas arbetsuppgifter är beroende av varandra och bildar tillsammans en viktig helhet.

Svenska män och finska

De kulturella och psykologiska skillnaderna mellan människorna på båda sidor om Torneälven är små eftersom de till stora delar har ett gemensamt ursprung. Man kan anta att detsamma gäller även när man diskuterar skillnaderna ur könsperspektiv. Kvinnorna i denna framställning är tämligen eniga om detta. De menar dock att eftersom de inte varit gifta med finska män kan de inte göra rättvisa jämförelser. Relationerna till en far och till en make är så olika och därför svåra att jämföra.

Eila tvekar dock en aning inför påståendet om den nationella likheten.

Hon menar att hela den generation som hennes pappa tillhörde var starkt präglad av kriget. Samtalsämnet var alltid givet när de träffades. Kvinnorna blev också präglade, påstår hon.

Det är emellertid svårt att förklara hur. Osäkerheten infinner sig när man hamnar i gränsdragningar mellan individuellt och kollektivt. Att kriget gjorde starka intryck på alla involverade är inte svårt att inse. Det lämnade många döda och lemlästade efter sig och många med svåra psykiska sår. Frågan är om de psykiska effekterna visar sig i flera efterkommande led eller om de kan tänkas klinga av efter ett par generationer. Frågan är för komplex för att avhandlas här.

Filmen Jägarna (Sundvall 1995) bidrog till att mansrollen diskuterades livfullt inte bara i Norrbotten, inklusive Tornedalen, utan i hela det svenskspråkiga området. Eila kommenterar den med: Visst känner man igen ... mycket av ... hembränt ... och attityderna mot samerna och invandrare och mot kvinnor ... visst känner man igen det ... och bland yngre män ...

Eila resonerar om orsakerna och menar att det är någon sorts rotlöshet. Äldre generationers levnadssätt och normer ifrågasätts och protester väcks och demonstreras.

En viss bekräftelse av attityderna i filmen Jägarna finner man i Länsstyrelsens i Norrbotten rapport om mängden av anmälningar för kvinno- misshandel till kvinnojourerna i Norrbottens län. De är fler än i någon annan del av Sverige (Länsstyrelsen 1996).

Fettisdagsglädje

Marja-Liisa, som är född och uppvuxen i en stad i södra Finland, minns med glädje hur hon som ung fru deltog i utflykter tillsammans med bybor. Hon uppskattar i synnerhet firandet av fettisdagar, då de med häst och släde drar iväg till männen, som jobbar i skogen, om de nu fanns inom räckhåll för en dagstur.

Som regel var skolbarnen lediga från skolan för att kunna vara ute i det fria. Det var med stolthet som de äldre pojkarna tog hand om tömmarna och styrde en lugn häst som var för gammal för timmerkörning. Kvinnorna medförde smörbakelser och nybakat matbröd.

Männen gjorde sig lediga och deltog i förbrödringen – och skapade festkänsla med gemenskap och glädje.

Den typen av fester har bestående positiva känslor och dröjer sig kvar i kvinnornas minnen som genuina och oförställda.

När jag ber Ritva berätta något roligt från hennes tid som ung hustru i byn, minns hon hur hennes väninnas man gjorde skidspår så att hon och väninnan kunde åka skidor ända bort till grannbyn. Skidåkning var en aktuell sport i byn på den tiden och det arrangerades tävlingar. Med tydlig glädje berättar hon om sitt första pris vid en sådan tävling.

Finsk naturläkekonst och rituell renlighet

Finnarna är erkända för sina kunskaper om naturläkemedel. De vet hur de kan bota mångahanda krämpor med en näve örter från skogsbrynet. Arja hamnar i en situation, som det länge talas om, hon kom som en räddande ängel till en familj i stort behov av medicinsk kunskap. Hon berättar:

Jag var på väg till ett pigjobb i en by i svenska Tornedalen och gick in i ett hus för att fråga efter vägen. Husbonden svarade henne att du skall stanna här, du skall inte gå någon annanstans, du behövs här. I sängen låg frun, som inte hade kunnat gå uppe efter senaste barnsängen. Barnet, tre månader gammalt, låg och småjollrade på en filt på golvet. Familjen hade ytterligare fyra barn och dessutom tre kor i ladugården.

Frun hade vatten i hela kroppen, benen var tjocka som stockar. Och jag tänkte efter vad man brukade göra hemma i Finland för att driva bort vatten. Bara vi klarar oss till i maj, för då kan jag komma åt de örter jag behöver för att kurerat henne, tänkte jag. Frun var från Finland och hade en bok som beskrev olika örtbad på finska. Då var saken klar, då var ju hjälpen nära, när den redan var i händerna på mig.

Jag läste igenom receptet många gånger. Sedan cykla jag iväg till skogen, plockade toppskott från tallar och fyllde två kassar, och likaledes två kassar med ljung. Det skulle vara levande pissmyror också. Jag letade en myrstack och fyllde kassar med levande och nervösa myror, som minst av allt ville vara i kassen. Jag cykla hem

medan myrorna sprang på styrstången, på mina armar och ben. Det hjälpte ju inte att skrika, det var bara att cykla hem så fort som möjligt. Och så i med allt i den stora ladugårdsgrytan tillsammans med vatten och salt. Jag koka ”soppan” och lät den svalna till lämplig temperatur för frun att sitta i den. Tre män fick bära henne och placera henne i grytan. Hon skulle sitta i den under en timme. Efter en halvtimme fick hon dricka ett halvt glas konjak blandat med kokt vatten och andra halvan efter badet.

Badet upprepades två gånger. Men det var mycket vatten som kom ur henne. Hon svettades kraftigt. Vi fick byta lakan efter lakan, det var som om man hade hållt en hink vatten i sängen, och huden blev skrynklig. Det gick fort. Jag var lite ängslig, rädd för att hjärtat skulle stanna, när jag såg hur fort hon reagerade på dekokten och började återfå normala former. Men det gick ju bra. Det här var i maj och vid midsommartid cyklade hon. Och hon var tacksam, hon har varit och hälsat på mig efteråt och ”visat upp sig”. Jag stannade där i tre månader och fortsatte att söka nya pigjobb, nu i närheten av Luleå.

Arja är med rätta uppenbart stolt över denna lyckade kur.

Kunskaper om läkande örter och andra växter i den nära naturen kan de göra bruk av eftersom skolmedicinen ofta är långt borta från människorna. Helt nya är inte metoderna för svenska tornedalingar, men det förefaller som om de finska kunskaperna kompletterade de svenska på ett fruktbart sätt. Vattendrivning till exempel, som beskrivs ovan, utgör ett sådant kompetensområde.

De flesta av kvinnorna, som kommer till svenska Tornedalen, är inställda på att arbeta i hushåll och ladugård. Alla har inte vana från ladugård, några har aldrig mjölkat förut men är ändå tillräckligt förtrogna med arbetet från deras närmiljöer för att inte tveka att ta itu med korna. I många fall har de inget val. Det är mest lagårdsjobb som finns att tillgå. Några har gått en praktisk utbildning i storladugård och är i viss utsträckning överkvalificerade för jobb i småjordbruk. Ingen av dem vill dock påstå att de på något sätt bidrog till att förnya djurhållningen. De anpassade sig till rådande vanor och seder. Men för att trivas med arbetet, speciellt i ladugården, såg de sig tvungna att tvätta och skrubba såväl kor som ladugårdar rena. Att hålla smutsen borta blir för dem något av ett adelsmärke, ett gruppkänne-
märke.

Ja, man har nog satt en ära i att det till exempel inte lukta lagård inomhus. Det hade varit tecken på dålig renhållning. Visst förekom det att män som var i lagårn luktade långa vägar, när de kom och hälsade på, men jag la ner mycket jobb på att få bort lagårdslukten.

Finsk rieska och syrat rågbröd mot tornedalsk puolipaksua⁵

Ett område där man hade kunnat vänta sig att de finska kvinnorna bidrog med nyheter, är i mathållningen. I synnerhet de kvinnor som kom från södra Finland, där man kan vänta sig att maträtterna skiljer sig från den i norra Finland och Sverige. Men det visar sig att sederna i svenska Tornedalen liksom i andra delar av världen är väldigt traditionella, att människorna i allmänhet är tröga på att ändra sitt kosthåll. Piroger och kålrots- och morotslådor får aldrig den status på svenskarnas bord, inte ens under julen, som de finska husmödrarna hade hoppats på och som de själva kunde längta efter, ja åtra. När inte familjen tycker om sådan mat så är det ju ingen idé att laga den. Även det ”svarta” rågbrödet har haft påtagligt svårt med att tränga undan det mindre hälsosamma vita franskrödet liksom den tornedalska puolipaksua. Denna bakas på välsiktat vetemjöl blandat med en liten mängd grövre mjölsorter. Och med det ökade välståndet har mängden fett – smör eller margarin – i puolipaksun ökat. En medelstor skiva av tornedalsk puolipaksua innebär en betydande mängd kalorier. Dock berättar en kvinna att hennes son ofta köper med sig rågbröd från Finland.

Däremot har rieskan haft en något större framgång, må vara med modifierade mängder av olika ingredienser.

Den riktiga rieskan skall bakas på kornmjöl, salt och vatten och inget mer. Och det var jag som lärde min svärmor att baka efter det finska receptet. Jag hade försökt få tag i traktens kornmjöl. Man skall helst grädda rieskan i en stor murad ugn som värms het. Och så rengör man botten på ugnen med en björkruska. Det går inte att få en god rieska i elektriska ugnar.

Irja berättar om rieskabaket med en sådan glöd att man riktigt känner doften av nybakat bröd och plötsligt blir man hungrig.

⁵ Puolipaksua är tornedalsfinska och kan i fri sv översättning heta halvtjocka.

För övrigt är maten i stort sett likadan på båda sidor om älven och innebär som regel inga kulinariska överraskningar åt någotdera hållet.

Finska kvinnan – Tornedalens språkutvecklare och -bevarare

För alla dem som stannade kvar i Tornedalen medförde språkbruket inga nämnbara svårigheter, i varje fall inte inom det närmaste grannskapet. Alla byarna och även större samhällen är till största delen tvåspråkiga – svensk- och finskspråkiga. Svårigheter uppstår när tornedalingarna i egenskap av föräldrar skall prata med barnens lärare, som inte sällan är enspråkig svensk. Veterinärkonsultationer kan också medföra frustrationer, som regel för den finstalande kvinnan. Veterinärer liksom läkare överhuvudtaget är sällan kunniga i finska. Barnen får ofta ställa upp som tolkar efter några års skolgång.

Språksituationen är under den aktuella tiden inte särskilt finskvänlig. Emma berättar om en tongivande lärarinna i släkten, som lärde hennes fem barn svenska. Och eftersom pedagogiken tillämpas i hennes eget kök involveras också Emma i svensklärandet. Hon lär sig att säga ett och annat på svenska.

Men när barnen blev större och fick kamrater utanför hemmet så var det finska som gällde. Detta trots att de inte fick prata finska i skolan. Däremot ville de inte höra sånger och visor på finska. Respekten för den svensklärande släktingen höll i sig länge. Vid aftonbönen liksom måltidsbönen svävade hennes läroande över barnen. Nu är barnen utflugna. När de ringer och besöker hemmet talar de i huvudsak finska – fransett en svärdotter som saknar kunskaper i språket. Det är inte ovanligt att sonen, som av och till i sitt jobb behöver informera på finska, ringer hem och konsulterar modern om olika finska ord och begrepp.

Emmas erfarenheter visar att kunskaper i finska är en gångbar kompetens men förefaller vara en alltför dold resurs i samhället.

Mödrar brukar ofta sjunga och tralla, berätta sagor och läsa ramsor för sina barn. På så sätt förs litteraturtraditioner mellan generationer vidare och

därmed också en del av folks tänke- och talesätt. Språket utvecklas i gemensamma lekar med ord och känslor. Och kanske det viktigaste av allt – de kulturella banden mellan föräldrar och barn stärks. Kvinnorna i denna framställning menar dock att de aldrig hade tid att berätta sagor, att sjunga med barnen och lära dem ramsor som de själva hade lärt sig av sina föräldrar, mor- och farföräldrar. Det var kroppsarbetet som tog all kraft och ork och som de upplevde som det viktigaste kravet. Det var det synliga arbetet som räknades. I helt svenskspråkiga miljöer var det mer eller mindre förbjudet för modern att utveckla barnets språk på sitt modersmål.

När man kommer till en främmande kultur vill man ju inte precis framhäva sig och sitt, man tittar efter vad andra behöver och vill ...

Det förefaller dock i viss utsträckning vara så att många har glömt att de sjöng visor och berättade sagor för barnen – kanske just för att detta inte är så viktigt ur materiell synpunkt. Jag har själv ett tydligt minne från min barndom. Min bästa kompis, som förlorade sin mamma vid drygt ett års ålder, hade fått en finsk piga hemma. Vi gick alltid tillsammans till skolan. En dag kommer hon och berättar stolt att hon lärt sig en ny visa av familjens nya piga. Hon sjunger den. Texten och melodin är lätta, så jag lär mig den på en skolvägsvandring.

Så här är texten:

Jänis istu maassa torkkueen
mikä sull' on jänönen
kun et ennää hyppele.
Hyppä pois, hyppä pois, hyppä pois.

I fri svensk översättning kan det låta ungefär så här:

Haren satt på marken, slumrande
vad har hänt med dig hare
när du inte hoppar mer.
Hoppa på, hoppa på, hoppa på.

Det är inte utan en känsla av avundsjuka jag tar del av allt nytt som den finska pigan lär min bästis – en avundsjuka som kulminerade på examensdagen för då kommer hon iklädd klassens snyggaste klänning.

Det är möjligt att visskatten liksom rim- och ramsförrådet inte berikades i någon större omfattning bland människorna i Tornedalen efter vad kvinnorna själva påstår. Det förefaller dock som om de har en tendens att förringa sina insatser på det språkliga området. Under samtalet med Seija framhärdar jag avsiktligt att få höra den barnvisa som var mest populär i familjen medan barnen var små. Då sjunger hon med en klar och välklingande sopranröst visan om den lilla haren som slumrande satt på marken. Eftersom visan är bekant för mig kan jag stämma in i den. Seija är säker på att hennes barn kan sjunga den, att de fortfarande minns texten. När hon väl får igång sångrösten och erinrar sig tiden då barnen var små får hon fatt i ytterligare en barnvisa, den här gången om en glad ekorre, som sitter och gungar på grenen, som varit dess vagga, med den obligatoriska kotten mellan tassarna.

Orava se hyppeli varvulla
ja se keinutti syntymäpuuta
sen hyppy se käpyänsä kääteeli
ja se irvisti vasten kuuta
niin herroi niin iloista oravaa
hän hypsys ja ropsis se hyppeli vaan
ja keinutti syntymäpuuta

Seija är över åttio år gammal och påstår sig ha minnesluckor här och var, men melodierna förefaller inte vara svåra att locka fram. Och efter några försök letar sig också orden upp ur minnenas bok och lägger sig i rätt ordning och texterna blir hela. Stunden tillsammans med Seija präglas av mycket sång. Utöver barnvisorna minns Seija fosterlandssånger, vemodsfyllda och typiskt finskt nationalromantiska. Men också om vänner som för alltid är borta, vars minnen framkallar saknad och tårade ögon. Om den tomma byvägen till hemmet där inga känslor av sorg och besvikelser gjorde stegen tunga. Men hennes reportoar visar också på en motpol till vemod och längtan. Rösten blir allt klarare och kinderna glöder av entusiasm när hon, innan vi skiljs, klämmer i med Kultainen nuoruus (sv Ljuvliga ungdom). Hon sjunger den med bravur och avslutar sången med en underfundig blinkning.

Jag blir medveten om somliga människors förmåga att åldras med humor och ber i tysthet och i all ödmjukhet inför Seija, hennes sånger och berättelser om en strimma av den gåvan.

Naturligtvis har inte Seija sjungit sina sånger ensam. Även utanför den trängre familjekretsen har sångerna sitt värde och utvecklats i byagemenskapen vid firandet av födelsedagar och andra festliga tillfällen.

Det går inte att komma ifrån det faktum att de finska kvinnorna bidrog till att bibehålla och vidareutveckla det talade finska språket och att finska sånger fortfarande sjungs i Tornedalen. Finskan talades hemma, emellan grannar och på de flesta offentliga ställen. Barnen lärde sig det, även om de tvingades att tala svenska i skolan. När de finska pigornas barn gick ut den obligatoriska skolan, flyttade hemifrån till städerna i jakt på arbeten och bildade familj, hade de goda och ständiga kontakter med sina föräldrar och hembyar. På så sätt lärde sig även andra generationen om inte direkt använda det finska språket i dagligt tal så i alla fall förstå det.

Många av de kvinnor som stannade i svenska Tornedalen har inte utvecklat det svenska språket i någon större omfattning. De anser detta vara en brist som aktualiseras då barnens eller andra släktingars svensk-talande äkta hälfter eller sambor kommer på besök. Det är frustrerande att inte kunna förstå varandra utan tolk.

Riitta tycker sig ha hamnat mellan två språk av vilka hon inte behärskar någotdera på ett acceptabelt sätt. Hon lyssnar ofta på radio och tittar på TV i synnerhet på de finskspråkiga sändningarna. Men hon känner sig handikappad eftersom det finska språket har utvecklats och nu är stundtals svårt att hänga med i. Ett annat problem är att hennes man inte vill lyssna på finskspråkiga program. Studier av det svenska språket kunde hon inte prioritera trots allvarliga försök under den första tiden i Sverige. Hon bad barnen prata mer svenska, när de kom hem från skolan. Men det gick lättare med finskan av gammal vana.

När det talas svenska så hänger hon inte med, tappar ett ord här och ett annat där och då är sammanhanget brutet.

– Berätta om situationer där du har problem med finskan.

– När jag åker till Finland kan jag inte prata den finska som pratas där. Det händer att mina släktingar påminner mig om att nu sa du fel, eller frågar:

– Vad är nu detta för något?

Det är deras reaktioner på att jag ibland blandar svenska ord i den finska jag pratar ...

Den här kluvenheten har gjort att många inte känner sig riktigt hemma någonstans ... det utvecklas en känsla av utanförskap.

– Upplever du sådant?

– Jo, den känslan har jag fortfarande ibland ... att jag på något sätt inte hör ihop med folket omkring mig ... även om det inte förekommer så ofta numera ... Det är ju så att en del svenskar inte tål att det pratas finska i deras närhet ... prata svenska, säger de. Men jag måste tåla att folk pratar bara svenska och det är jobbigt många gånger.

Avvikelserna i hennes finska är inte påtagliga i förhållande till tornedalsfinskan. Trots det fick hon bara för ett par år sedan höra att med dig går det inte att prata riktigt eftersom du har finsk bakgrund.

Besvikelse färgar rösten och huvudet sjunker mot bröstet.

– Då svarade jag att mitt tal är nog i stora drag likadant som ditt ... så nog påminns jag ofta om det här ...

– Hur känns det?

– Ja, vad har man för val, svälja, lida och gå vidare.

– Har du någon förklaring till varför det är så, vad som är roten till det onda?

– ... det kan bero på att vi var tvungna att lämna fosterlandet, då är det lättare att förtrycka oss ... Nog har jag undrat över vad ont jag har gjort som hamnade utomlands ... det är inte lätt.

– Ångrar du att du flyttade till Sverige?

– Ja jag stöder fortfarande Finland i alla tävlingar. Och när den finska nationalsången spelas så känns det kalla kårar i kroppen ... jag tror inte att sånt någonsin försvinner Och jag var utomlands i våras och där hörde jag tre finska kvinnor prata riktig finska (standardfinska) och vad det klingade ljuvligt i mina öron. Du vet finska är ett vackert språk.

Ett påstående som man inte kan bestrida.

Sverige var ett flerkulturellt land ur invandrarperspektiv redan i mitten på 1960-talet. Eila får uppleva sin finska bakgrund som en tillgång i så motto att hon som lärare får tjänstgöra i en klass med barn från flera olika länder. Hon är övertygad om att rektorn hade dessa barn i åtanke när han placerade henne i en sådan klass.

Det var en bra start för mig i utvecklandet av min språkliga medvetenhet. Jag arbetade mycket med såväl elevernas som mitt eget

svenska språk och kanske att jag överkompenserade mina egna brister.

Eila minns och funderar, inte utan tillfredsställelse, med cirka trettio års distans till den tiden.

Svensk-finsk hatkärlek

Många av kvinnorna är övertygade om att de snart, efter en tids pigande, återvänder till Finland. Det är inte så att det saknas möjligheter till en framtid med man och eget ”riktigt” hem i Sverige.

Det var en som sa att han var så kär i mig, så han gick efter mig, han sa att han har ett riktigt hem ... men jag ville inte befatta mig med en svensk ... inte ...

Vieno har en bestämd uppfattning om att när situationen i Finland blir stabil och det åter blir fred där då skall hon återvända. Hon har god kontakt med sina föräldrar och syskon.

Och Finland ville ha tillbaka sina flickor. Det blev problem med att förnya passet, så jag blev tvungen att åka hem. För att rensa och städa upp efter ryssen.

Och jag ville hem ... jag ville inte gifta mig förrän jag varit hemma och sett hur det var där ... man längta ju hem ... det var det viktigaste. Men det var bara den sommaren vi fick vara hemma för då börja andra kriget. Ryssarna vann och tog Karelen från oss och därför måste vi lämna våra hem igen ... för gott.

Trots kriget fungerar postgången och förmedlar kontakterna mellan Vieno och mannen som väckt hennes varma känslor, dock – en svensk. Det blir ett vackert midsommarbröllop och paret får så småningom fyra barn.

Emma minns hur illa hennes far tyckte om hennes planer att fara till Sverige.

Det låg inte enbart faderskärlek i den omtanken. Det sågs inte som riktigt ärbart att lämna Finland, som om det inte var gott nog, till

förmån för Sverige. Inte var väl Sverige bättre – eller var det det, när allt kom omkring. Det sades inte rent ut, men det låg där outtalat. När jag som nyförlovad besökte min hemby och träffade byskollärarinnan tillsammans med prästfrun uttryckte dessa sitt ogillande över att jag hade valt en svensk man. Nog skulle du väl ha fått en man från Finland var deras uppfattning.

Eila får en rak fråga huruvida hon känner sig stolt över att ha hittat en svensk kille. Frågan framkallar ett långt och djupt skratt och får mig som frågeställare att känna enfaldens rodnad bränna till i ansiktet.

Nej, det kan jag inte påstå. På finska sidan fanns talesättet att 'joka ei Suomesta saa se saapi Ruotsista' (den som inte får från Finland får från Sverige). Det var nästan förnedrande att liera sig med en svensk. Sen var det många som kallade en för svikare för att man lämna Finland. Men vägen tillbaka var ju lätt och kort, bara att ta färjan över, om man ångrade sig.

Om det nu hade handlat om enbart praktiska ansatser, såsom färjan över älven, så ...

I idrottssammanhang då Sverige möter Finland och vice versa är det känt att båda folken manifesterar sina nationalistiska känslor mer än vanligt. Men då motståndaren är en annan då riktas stödet otvetydigt till nabolandets fördel. Som systrar med inbördes tävlan men med försvar av varandra mot en yttre kombattant, sådant som kallas syskonkärlek.

Emma, i likhet med många andra kvinnor, berättar om hur hjärtat i första hand klappar för Finland, hur finska prestationer framkallar spontana applåder hos henne. Glädjeyttringarna innehåller en viss grad av stolthet över att "vi" slog svenskarna, och skadeglädje över att se svenskarna som förlorare. Och svenskarna känner igen sig, det är bara rollerna som är bytta.

Emma erkänner dock att hon hamnat i konflikt många gånger sedan hennes egna barn börjat tävla i olika idrottsgrenar. Hennes barn är ju svenskar.

SAMMANFATTANDE TANKAR

Den svensk-finska kvinnoidentiteten

Det är rimligt att utgå ifrån att de finska kvinnornas personliga identiteter varierar i stort sett i enlighet med kvinnornas i allmänhet. Deras sociala situation tvingade dem att fly. De var utsatta för krafter som de inte kunde kontrollera. Hur de psykiskt hanterade förändringarna och reagerade på villkoren som dikterades av en mäktigare utomstående kraft, berodde till stor del på deras grundläggande självkänsla, på deras självförtroende och självständighet liksom fysiska krafter – det vill säga deras personliga identitet.

Den yttre situationen var således inte gynnsam för de finska kvinnorna. De som inte direkt tvingades att följa med flyktingströmmarna fann sig nödsakade att lämna Finland av ekonomiska skäl. Dessutom upplevdes den nationella säkerhetssituationen som instabil och därför otrygg. Detta gällde i synnerhet Karelen och Nordfinland. Rädslan för ryssen var grundmurad även om den inte alltid var reell. Unga män hade blivit kvar på slagfältet. Nordfinland var dränerad på manlig arbetskraft och presumtiva äktenskapspartners.

I många sammanhang stod Sverige som det land som hade allt det Finland saknade. Under kriget hade svenskarna fått en chans att framstå som hjältemodiga hjälpare och generösa givare. De blev också föremål för tacksamhetsbetygelser i olika sammanhang (ex Alamäki 1994).

De finska kvinnorna befann sig således i en hjälpbehövandes situation – en position som lätt genererar mindervärdeskomplex i relation till den som erbjuder hjälpen. Det är nästan alltid givaren som dikterar villkoren. För den behövande kräver situationen anpassning. I sådana relationer tenderar den sociala identiteten att värdemässigt tangera den negativa polen. En realitet som tydligt avspeglar sig i kvinnornas berättelser.

Tornedalen har – liksom Sverige och Västerlandet för övrigt – en lång tradition av patriarkat. Männen är de som styr och bestämmer i synnerhet i politiska sammanhang. Detta är lätt att belägga med statistik. I situationer där den verkliga makten utövas är kvinnors deltagande obetydligt (Cullblom 1996). I uttalanden i media är det lätt att inse hur kvinnan osynliggörs, fränsett en medveten politikerretorik vid festliga tillfällen (ex Cullblom 1997). Likadant är förhållandet vid ett flertal kulturella och religiösa institutioner.

Som en naturlig följd av kvinnans maktlöshet i offentliga sammanhang fungerar den kontrollerande attityden även i hemmen. Männen vill styra sina finska – liksom svenska – kvinnor. Kontroll som ibland sker genom handgripligheter, och i situationer som kräver fysisk styrka är kvinnan i underläge. Betydligt vanligare än fysiska kontrollmedel är nedsättande och förklenande uttalanden, inte sällan med anspelningar på kvinnornas fattiga ursprung. Det är ett sätt att pålägga en människa känslor av skuld och skam, att frånta henne hennes heder och värdighet. Det är ett sätt att kränka en människa.

I enlighet med en lång tradition nedvärderas och underordnas kvinnliga aktiviteter och domäner i förhållande till männens. Värderingar, som påverkar självkänslan, som torde vara den mest betydande dimensionen i den personliga identiteten. Kvinnans domän var hemmet vilket innebar i första hand omsorgen om familjen och korna. Där var hon i stor utsträckning suverän, så länge hon inte gjorde anspråk på den ekonomiska makten. Börsen var hans.

Den skarpa gränsen mellan kvinnligt och manligt gjorde emellertid att kvinnan inom hemmets väggar kunde ge utlopp för en stor del av sin kreativitet och känslomässiga tillfredsställelse. Mannen vågade inte, generellt sett, ägna sig åt kvinnliga verksamheter, av rädsla för omgivningens,

i synnerhet andra mäns, kritiska värderingar. På den offentliga arenan var det däremot och är fortfarande, mannen som har tolkningsföreträdet.

De finska kvinnornas strategier gick ut på att till varje pris anpassa sig efter husets, det vill säga, mannens, svärmoderns och övriga familjens krav. De hade små möjligheter att ”profilera” sig med sin finska kultur och tradition. Men medvetenheten om deras outhärdlighet i hemmet, i synnerhet för barnens bästa, kom att utgöra en viktig positiv ingrediens i deras personliga identitet. Detta gjorde det lättare för dem att anpassa sig till den rådande maktsituationen – utan total underkastelse. En anpassning i vilken de fick behålla en dimension av frihet. På så sätt kompletterade de den manliga sfären till en fungerande helhet inom familjen. Men den offentliga makten – den i politiska, kulturella och religiösa institutioner – förefaller fortfarande vara svår för kvinnan att uppnå.

Makt och utövning av den, som det här är fråga om, är till sitt väsen abstrakt och svår att definiera, en komplex strategisk situation i ett visst samhälle. Den kan utövas med olika medel som kan vara mer eller mindre sofistikerade. Att studera makt kan vara att studera de strategier människan använder sig av för att handskas med konsekvenserna, ty makten är inte bara en teoretisk fråga, den är i första hand en erfarenhet (Daudi 1989). Betraktad som erfarenhet är den således tillgänglig för forskning. Dess abstrakta egenskap behöver inte utgöra ett hinder för att nå kunskap om den.

Kvinnohistorisk forskning har bidragit till förståelse av maktaspekten på relationen mellan män och kvinnor. Också Yvonne Hirdman talar om dolda maktsystem, osynliggjorda och accepterade för den samtida betraktaren.

De ses som naturliga. Det intressanta är att systemet för underordning av kvinnor är så accepterat och att det blivit så osynligt i hela sin vidd, om inte för kvinnohistoriker, så för vanliga historiker, för politiker och för de flesta människor i dagligt liv (Hirdman 1992 s 22).

Rädsla alstrar hotreaktioner

Att svenska tornedalska män – och även kvinnor – drabbades av rädsla som stundtals genererade ett hotfullt beteende vid mötet med finska unga kvinnor, kan man uttolka från kvinnornas berättelser. Sådana händelser drabbade svärmorsrelationer och i kontakter med blivande svärmödrar, men också bland män då dessa kände sin situation osäker, då det uppträdde andra män – spelare – på arenan. Tornedalen befolkades av soldater under den aktuella tiden, under de så kallade beredskapsåren. De flesta kom från södra Sverige, och tilltalade kvinnorna på olika sätt, inte bara de finska. Ordningen var rubbad. Osäkerhetskänslorna kröp innanför skjortan. Männens rädsla blev tydlig då. Den kunde ta sig uttryck i misstänklighöörande av kvinnornasandel. Dygdigheten på den tiden tillät inga lustar – i synnerhet inte hos kvinnor. För de finska kvinnorna gällde det att till varje pris bevara sin ärbarhet. Deras framtid som erkänd piga eller – ännu viktigare – husmor i ett svenskt hem kunde stå på spel. Priset hon fick betala kunde innebära förlusten av känslomässiga kontakter med den man som hon var attraherad av. Och den kvinna som var erkänt duktig och framgångsrik och till råga på allt – uppvaktad – fick höra många okvädingsord och utstå många andra slag av mobbning. Ett beteende som tornedalingar ingalunda är ensamma om – det kan betraktas som allmän-giltigt.

Det är många gånger svårt att förstå de innersta motiven och tankarna bakom sådana reaktioner och handlingar. Författaren och psykoanalytikern Julia Kristeva analyserar våra hotreaktioner utifrån ett psykoanalytiskt perspektiv. Hon menar att vår rädsla för främlingar i grunden bottnar i en rädsla för främlingen i oss själva. Denna främling är till det omedvetna bortträngda känslor, upplevelser av rädsla och ” kusligheter”, vilka aktualiseras och kommer till ytan när vi utsätts för hotande känslor i samband med att vi möter en främling. Vi projicerar vår omedvetna ångest och rädsla på främlingen. Vi bär således känslorna inom oss men är inte medvetna om dem. Dessa manifesteras därför som verktyg för irrationella handlingar i relationer med obekanta människor. Därav det slutliga uttrycket att vi är främlingar för oss själva. Det främlingskapet kan dock brytas eller åtminstone mildras genom psykoanalys (Kristeva 1991).

”Vårt land är fattigt skall så bli ...”

Med de orden inleds den andra versen i den finska nationalsången, som inte förefaller vara i allmänt bruk längre men lever kvar hos medelålders och äldre. De var högst levande hos sångens upphovsman Johan Ludvig Runeberg (1804-77), och bekanta för kvinnor i denna undersökning. Frågan är om dessa ord påverkat finnarnas syn på sig själva som finnar speciellt i möten med svenskar. Beteenden som pekar på att sådana attityder förekommer har dokumenterats i olika sammanhang (ex Cullblom 1989). Man kan misstänka att sådana attityder förstärkts genom vissa händelser, till exempel i samband med krigen och evakueringarna, med Finland som hjälpbehövande och Sverige i hjälpgivarens position. Finnarna som ett fattigt folk ingår i den uppsättning stereotyper finnarna har utvecklat om sig själva i relationer med svenskarna (Virta 1994).

Tankar om att språket konstruerar människan är åter aktuella i filosofiska kretsar (Alvesson och Sköldberg 1994). Det är framför allt idéer inom postmodernismen, PM, som aktualiserat teorierna om språket som bärare av makt och påverkan, som skapare av de sociala och diskursiva texter, vilka likt en prokrustessäng formar individen eller enligt PMs språkbruk, subjektet. Människan uppfattas som en position i språket. Vi människor formas av det språk, tilltalssätt och de värderingar som ligger i orden och är relevanta i den sociala kontext de frambringas. Detta sker i så stor utsträckning att språket inte längre betraktas som uttryck för individen, subjektet, menar en av PMs förgrundsgestalter Jean-Francois Lyotard (1984)⁶. I stället gäller det omvända förhållandet. Språket konstituerar oss. Människan är enligt sådana uppfattningar ett säte för utifrån bestämda processer och utgör inte den struktur som traditionella idéer om identitetsutvecklingen förfäktar. Lyotard tillskriver situationen, arenan, där det sociala spelet spelas i en diskurs eller diskussion mellan jämbördiga personer, stor betydelse. Han betecknar talet som spel, ”language games” där människor kämpar om att utmärka sig och blir bekräftade av varandra.

Det är inte svårt att inse att samhällets maktstrukturer och materiella förhållanden uttryckta i byråkratiska symboler låser fast folk i olika slags rigida tankespår. Detta har skett under seklers gång och bland annat lett till att en stor del av manligt och kvinnligt kan betraktas som socialt skapade. Eftersom maktstrukturerna varit verk av mannen är det också han som haft

⁶ Den positionen tilldelas honom av bl a Alvesson och Sköldberg 1994.

tolkningsföreträdet. Kunskaper om dessa förhållanden ledde till uttrycket: "Man föds inte till kvinna, man blir det" (de Beauvoir 1976). Symbolerna är till stora delar godtyckliga och ligger i begreppet genus, som ses som sociokulturellt kön i gängse feministisk teoribildning i motsats till biologiskt kön.

Ett parallellt tema till PMs om subjektets död, det vill säga om människans död i förhållande till språket, vill feministen Sheila Benhabib kalla företeelsen för "Avmystifieringen av förnuftets manliga subjekt" (1992). Det är visserligen otänkbart med en människa som inte struktureras av berättelser och symboliska koder inom sin kultur, men det är svårt att tänka sig henne utan att tillskriva henne begrepp som unik, intentionell, ansvarig för sina handlingar, reflexiv och autonom. Benhabib ifrågasätter det kvinnliga emancipationsprojektets möjliga uppträdande på världsscenen om det inte hade funnits autonoma handlande subjekt. Hon ser på relationen människa – språk som att man visserligen kan konstrueras av en diskurs men det betyder inte att man bestäms av denna. Det kan tolkas som att det hos människan också finns en dimension av frihet.

Språket: äiti eller mamma

Ett väl fungerande språk påverkar människans intellektuella, emotionella och existentiella tillstånd och utveckling. Med språkets hjälp kan hon inhämta kunskaper, lagra och bearbeta kunskaper, analysera problem och dra slutsatser, argumentera och ifrågasätta. Hon kan på ett bättre sätt förstå sig själv och sin omgivning vilket underlättar hennes sociala anpassning och ökar möjligheterna att nå en eftertraktad position i samhället. Detta ger ökat självförtroende och bidrar till en positiv identitet. Med språket kan hon formulera frågor om livets mening och träda in i en gemenskap där existentiella frågor begrundas.

I etniska processer spelar språket en stor roll. Genom språket socialiseras människan i olika grupper. Särskilt stor betydelse har det första språket eftersom det utgör det medium genom vilket hon tillägnar sig världen liksom den känslomässiga funktionen. Genom det utvecklar hon sin grundläggande självvärdering och uppfattning om sig själv och sin familj. Ett viktigt inslag i barnets primära socialisation är namngivandet. Det lär sig snart att reagera på namnet som sitt och kan betraktas som ett viktigt led i individuationsprocessen. Namnet är också en etnisk markör. Det

uttrycker samhörighet med familjen och den etniska gruppen.

Barnen till kvinnorna i undersökningen hade alla givits svenska tilltalsnamn. En handling som tyder på uppfattningen om att barnen i första hand skall bli svenskar. De skall växa upp i Sverige och fäderna är svenskar. En anpassning således till en annan etnisk tillhörighet än mödrarnas, en anpassning till fädernas grupp.

Språket innebar inte påtagliga problem för de kvinnor som stannade i de finsktalande trakterna i Tornedalen, men kunde bli en negativt upplevd etnisk markör i enspråkigt svensktalande områden. Barnens skolgång orsakade svårigheter ibland beroende på att skolans och hemmens språk var olika. Mödrarna hamnade inte sällan i konflikter i språkanvändningen. De kände kravet att tala svenska med barnen i syfte att underlätta deras skolinträde. Men eftersom de inte själva hade hunnit ta till sig det svenska språket frånsatt enstaka ord, hur skulle de bete sig?

Esteri Furmark-Muotka, som är född och uppvuxen i Finland och har finska som modersmål, uttrycker i diktens form erfarenheter av att leva som mor i två språkkulturer :

Invandrare i språket

Socker är inte lika sött och
salt är inte lika salt
utan barndomsminnen i själva ordet.
Rött är en annan färg än lingonens på hembacken.
När det doftar mossa i sommarkvällen, kan inte jag
dela hela upplevelsen med någon som inte kallar
det gröna för sammal.

Det svenska språket är en ständig utmaning
lockande med

Volvo bilar
Pär Lagerkvist och Harry Martinson
Tillhörighet
straffande med
du säger fel
du är fel
till och med skrattretande

Mina barn då, som föds här
Jag slits itu mellan
äiti och mamma
Ska jag säga paita och napa
och ha barnen nära mig
 ha barnen nära och generationerna före
eller är det rätt att säga linne och navel,
låta barnen bli något annat än invandrare

Kom lappen, så klättrar vi upp på någon höjd
och skriker
jojkar
ut vår sorg över hemlösheten
i det svenska språket.
Kanske svarar då en Överkalix-bo
eller någon från Pitetrakten.
(Furmark-Muotka, Esteri, 1998).

Furmark-Muotka uttrycker i dikten en känsla av att inte nå fram riktigt, inte få tag i de svenska ordens betydelser, men också omvänt att dessa inte förmår förmedla hennes känslor. Sinnliga upplevelser blir lätt platta när de kläs i en ny och främmande språkdräkt. Men nyfikenheten är där och kittlar, gläntar på dörren och bjuder in till nya och spännande färder. De nya orden lockar, men som mor drabbas hon av skuldkänslor. Är det barnets rättigheter och samhällets krav som skall råda? Har hon rätt att tillfredsställa sina egna känslomässiga behov? Forskningen erbjuder motstridiga sanningar. Och så finns det alltid människor, som är snara till negativa bedömningar, i vars uppfattningar det avvikande alltid är fel. Många invandrare – liksom människor från perifera delar av Sverige – torde känna igen detta efter möten med svenskar som anser sig veta hur det skall låta och alltid kan det rätta uttryckssättet.

Finska kvinnans språkinsatser undervärderas

Det har alltid bott finska kvinnor i svenska Tornedalen. De har arbetat som pigor men också som husmödrar i egna familjer. Under evakueringen – liksom tiden strax före och efter – ökade deras antal påtagligt. De talade

finska med alla familjemedlemmar, med grannar, i affärer och andra publika ställen. De blev bemötta på finska. Nya ord och uttryck blandades med tornedalsfinska.

Andelen finska kvinnor – aderton år och äldre och födda i Finland – är fortfarande förhållandevis stor i de aktuella kommunerna. I Pajala är den 19 procent, i Övertorneå och Haparanda 34 respektive 52 procent (Statistiska centralbyrån 1999). De talar, kan man anta, fortfarande finska och tornedalsfinska. Deras barn har kunskaper i dessa språk och använder dem i situationer där dessa behövs, även i södra Sverige. Det är inte svårt att inse att de finska kvinnornas påverkan på det tornedalska språket har varit och är betydande.

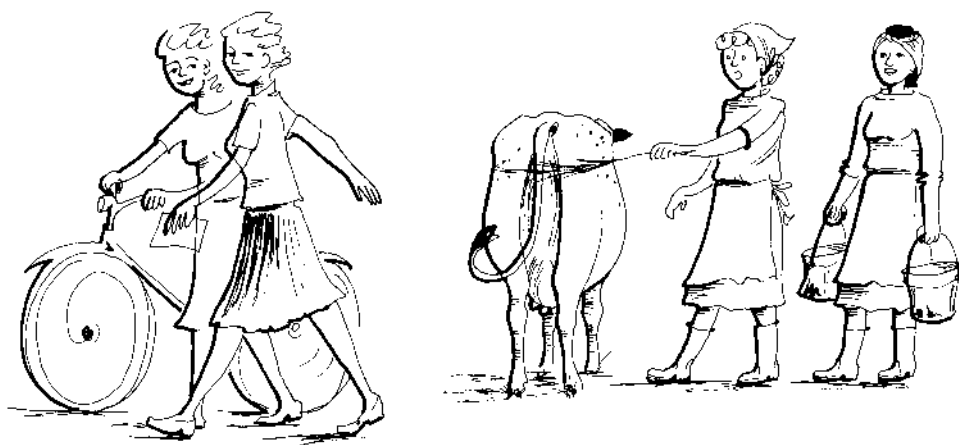
Mot bakgrund av att det tornedalska samhället berikats med så stor andel finska kvinnor är det förvånande att styrelsen för Svenska Tornedalingars Riksförbund - Tornionlaaksolaiset, STR -T, markerar en så totalitär syn på Tornedalens språksituation att de är ”mycket kritiska till förslaget att sammanföra meänkieli (tornedalsfinska, min övers) och standardfinska under benämningen finska” och att ”... Meänkieli (tornedalsfinska, min övers) under inga omständigheter sammanförs med standardfinska” (Skriftlig information till medlemmarna, oktober 1998)⁷.

Alla kom de för att arbeta

De ville bort från krigets faror, fasor och hunger. De ville få ett arbete att försörja sig på, de sökte ett nytt och bättre liv och också en gnutta äventyr. Visst fanns också bilden av en livskamrat och eget hem med i drömmarna – det är naturligt för unga människor – men det pratade man inte så mycket öppet om. I Sverige rådde fred, det var ett rikt eller åtminstone inte ett lika fattigt land som Finland, i Sverige där kunde man äta sig mätt. Flickorna i svenska Tornedalen ville inte gå i ladugården, de flyttade söderut till städerna, ty där fanns gott om annat arbete. Att sköta om kor visste nästan alla finska flickor vad det innebar, så det kunde man ju starta med. Många hade skaffat sig praktisk erfarenhet från ladugårdsarbete i Finland, såväl från storjordbruk som från mindre gårdar. Det var inte ovanligt att döttrar hade fått ta över såväl ladugårdsarbetet som hushållsansvaret

⁷ Denna markering är en del av det förslag från STR-T styrelsen till medlemmarna att ses som ett inlägg i minoritetsspråksfrågan.

hemma för att modern dött ung i barnsäng eller var arbetsoförmögen på grund av sjukdom. Alla var de inställda och ivriga på att arbeta när de

flyttade till Sverige, att göra rätt för sig. Några andra alternativ erbjöds inte. Det förefaller alla ha varit medvetna om.

De var alla friska, i sina bästa år och hade utbildningen bakom sig. Tornedalen fick en transfusion av friskt blod, framtidsanda och kreativitet. Kvinnorna fick i gengäld möjligheter att skapa sig ett nytt liv, med bättre inkomstmöjligheter och framför allt en framtid utan rädsla för kriget. De kunde realisera en av drömmarna, nämligen att bilda familj med en svensk man. Det innebar en säkrare ekonomisk framtid än den Finland kunde erbjuda under den aktuella tiden.

Låt oss föreställa oss storleken på den samling av människor som de finska kvinnorna givit kärlek och liv åt, på mångfalden och brokigheten i denna skara. Den som i sin tur givit upphov till en ny generation och en ny ... som på olika sätt berikat det tornedalska och det övriga svenska samhället. Låt oss också föreställa oss alla de varma händer som format sig kring kospenarna och kramat ur mjölken och fått stävarna i de tornedalska ladugårdarna att fräsklinga av alla mjölkstrålar som träffat stävarnas botten. Vi skall inte heller glömma deras tunga arbete med att mocka gödselrännorna och baxa ut dyngan genom gödselgluggen för att sedan spridas ut på ångar och åkrar att nära maten åt Hillankukka och Punakorva. Vi skulle se en gödselstack som väl skulle kunna mäta sig med Pullinki vad höjd och

omfång beträffar, om all den gödsel, som dessa kvinnor skyfflat ut från ladugårdarna, funnes samlat på ett ställe⁸.

Det är svårt att inte beundra dessa kvinnor när de medvetna och med stolthet berättar om sina erfarenheter av arbete, män och språk. Minnen som framkallar händelser och känslor – roliga men också sorgliga och stundtals dråpliga – men framför allt förmedlar de en inställning av *”det var slitigt men vi klarade av det”*.

⁸ Pullinki är ett 334 m högt berg i Svanstein i Tornedalen.

REFERENSER:

- Alamäki, Y (1994). Kriget och Lapplands Evakuering 1944-1945. Opublicerad stencil. Tornedalsrådet, Torneå och Haparanda.
- Alvesson, M och Sköldberg, K (1994). *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Studentlitteratur, Lund.
- de Beauvoir, S (1976). *Det andra könet*. Övers. Inger Bjurström och Anna Pyk. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Benhabib, S (1992). *Autonomi och gemenskap. Kommunikativ etik, feminism och postmodernism*. Övers. Annika Persson, Bokförlaget Daidalos AB, Göteborg.
- Cullblom, E (1989). Den tidiga invandrarundervisningen i Eskilstuna. Kort historik baserad på intervjuer och arkivstudier. *Arbetsrapport 5:1989*. Lärarutbildningarna, Högskolan i Luleå.
- Cullblom, E (1994). *Värdera eller värderas. Empirisk studie i självuppfattning bland tornedalingar*. Pedagogiska institutionen, Umeå universitet, Umeå.
- Cullblom, E (1996). *Män styr och kvinnor flyr Tornedalen. Kvinnliga strategier i en värld av manlig maktdominans*. Länsstyrelsen i Norrbottens län, nr 13/1996. Luleå.
- Cullblom, E (1997). Female strategies in the Politicians' – Preachers' – Pathriarchs' Tornedalen. Ingår i *Minorities and Women*. A report from the Åland Minority Days in october 1997. ed Robert Jansson, The authors and the Åland Islands Peace Institut, Mariehamn, Finland.
- Daudi, Ph (1987). Maktens diskurs: Om begreppets genealogi och maktutredningens möjligheter. Ingår i *Maktbegreppet*, red: Petersson; O. Carlssons bokförlag, Stockholm.
- Furmark-Muotka, E (1998). Invandrare i språket. Dikt, ingår i *Röster i Norrbotten*, antologi. red. Britt Söderholm-Hellström. Landskapsserien: En bok för alla.
- Hirdman, Y och Åström, G (1992) *Kontrakt i kris. Om kvinnors plats i välfärdsstaten*. Carlssons förlag, Stockholm.
- Kristeva, J (1991). *Främlingar för oss själva*. Övers: Ann Runnqvist-Vinde. Natur och kultur. Stockholm.
- Lyotard, J-F (1984). *The postmodern condition: A report on Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Länsstyrelsen i Norrbottens län (1996). För ett mer jämställt Norrbotten. Länsstyrelsens jämställdhetsstrategi. *Rapport*.

Sundvall, K (1995). *Jägarna*. Biograffilm.

Virta, E (1994). *Tvåspråkighet, Tänkande och Identitet*. Studier av finska barn i Sverige och Finland. Akademisk avhandling. Psykologiska institutionen, Stockholms universitet.

LÄNSSTYRELSEN
I NORRBOTTENS LÄN

RAPPORTSERIE

NUMMER 9/1999